

Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti¹

Zora Bútorová – Oľga Gyárfášová²

Inštitút pre verejné otázky, Bratislava

Civic Participation: Trends, Issues and Contexts. The article focuses on the development of civic participation in Slovakia after the fall of communism in 1989, emphasizing the context of the dominant political culture and the challenges of transition. The authors base their analysis on rich empirical material from representative sociological surveys conducted from 1994 to 2010. Examining trends in the degree of citizens' engagement in various forms of participation as well as the changes in their potential for future participation, the authors present an empirical typology of the modes of civic participation. They explore the overall and mean rates of participation amongst various socio-demographic and socio-economic groups, which allows them to illustrate the unequal distribution of civic participation in Slovak society. The analysis demonstrates that active citizenship is more frequent amongst individuals who have a stronger interest in politics, who generally are more trusting, and who identify more strongly both with the goals of deliberative democracy and the economic and political changes after 1989. Civic participation is more widespread among individuals associated with various types of voluntary organizations. In the last part of the article, the authors pay particular attention to trends in and determinants of voter turnout after 1990.

Sociológia 2010, Vol. 42 (No. 5: 447-491)

Key words: *civic participation; non-electoral participation; electoral participation; profile of active citizens; voluntary organizations; voter turnout*

1. Úvod

Táto štúdia venuje pozornosť stavu a trendom vo vývoji občianskej participácie po roku 1989, keď sa na Slovensku zásadne rozšíril koncept občianstva. Po páde komunizmu sa občania prestali chápať iba ako nositelia sociálnych práv a dôraz sa preniesol na oblasť politických a občianskych práv. Tento posun vyústil do inštitucionalizácie občianskej participácie v politickej, sociálnej i ekonomickej sfére. (Čambáliková 1996: 51) Obyvatelia Slovenska a bývalého Československa pravdaže neboli sami a jediní: nebývalý rozmach občianskej účasti, vťahnutie státisícov ľudí do verejných akcií, demonštrácií, ako aj vysoká účasť na prvých slobodných voľbách zakladajúcich nový demokratický režim boli vtedy všeobecne rozšíreným javom v celej strednej Európe. Slovo „občan“ sa stalo najskloňovanejším symbolom revolučnej zmeny a „odklatie občana“ bolo jednou z najapelatívnejších metafor a výziev adresovaných v Novembri 1989 prebúdzajúcej sa verejnosti.

Vývoj občianskej participácie v postkomunistických krajinách sa neraz zvykne opisovať ako proces lineárneho opadávania občianskeho záujmu, pričom sa argumentuje najmä klesajúcou volebnou účasťou. Takýto obraz nám

¹ Štúdia vznikla s podporou Centra excelentnosti SAV pre výskum a rozvoj občianstva a participácie: Zvládanie výziev 21. storočia (COPART). Autorky ďakujú recenzentom za cenné pripomienky.

² Korešpondencia: PhDr. Zora Bútorová, PhD., a PhDr. Oľga Gyárfášová, PhD., Inštitút pre verejné otázky, Baštová 5, 811 03 Bratislava, Slovenská republika. E-mail: zora@ivo.sk; olga@ivo.sk

pripadá zjednodušený. Dokazuje to aj príbeh Slovenska: masívna a účinná občianska mobilizácia reagujúca na silnejúce autoritárske tendencie a na ohrozenie integračných aspirácií Slovenskej republiky za vlády Vladimíra Mečiara, ktorá vyústila v parlamentných voľbách 1998 do nezanedbateľného vzostupu volebnej účasti, do zmeny zloženia voličov a vďaka tomu aj do dosiahnutia politického obratu v smerovaní spoločnosti. (Bútorá – Mesežniková – Bútorová 1999) V menšom rozsahu a inými formami, no s podobnými výsledkami sľubujúcimi odklon od nacionálno-populistickej politiky uplatňovanej v rokoch 2006 – 2010 počas vládnutia kabinetu Roberta Fica, sa občania zmobilizovali aj pred parlamentnými voľbami 2010.

Na druhej strane však štúdie vypracované na základe údajov z komparatívnych výskumov z polovice prvej dekády nového storočia ukazujú, že obyvatelia postkomunistických krajín vrátane Slovenska sa odlišujú od obyvateľov etablovaných demokracií jednou spoločnou črtou – menšou zaangažovanosťou vo veciach verejných (Vráblíková 2009: 868), ktorú niektorí autori označujú ako „participačný deficit“. (Ágh 2010: 76) Postkomunistické krajiny tak stoja pred významnou úlohou – zlepšiť príležitosti pre občiansku participáciu, aby verejná sféra bola otvorená, inkluzívna a prístupná čo najširšiemu okruhu občanov. (Smith 2009: 514) Otázka, ako to dosiahnuť, bola častým mottom bilancovania cesty, ktorú tieto krajiny prešli za dve desaťročia od pádu komunizmu. (Graff 2009; Mischel 2009; Vrabie 2009; Rupnik 2009 a 2010; Krastev 2010; Tismaneanu 2010; Bútorá 2010 a i.)

Naša štúdia si kladie za cieľ priniesť poznatky, ktoré by mohli prispieť k zodpovedaniu tejto otázky. Pristupuje k občianskej participácii z piatich perspektív. Po prvé všimame si trendy vo vývoji jednotlivých foriem participácie a komentujeme ich v kontexte dominantnej politickej kultúry.

Po druhé nás bude zaujímať, v akých spoločenských prostrediach sa väčšmi darí aktívnemu občianstvu a v ktorých je, naopak, potenciál občianskej participácie slabší. Takáto analýza umožní odpovedať aj na často kladenú otázku, či a do akej miery občianska participácia prispieva k reprodukcii nerovnosti v spoločnosti. (Lijphart 1997; Vráblíková 2009, Ágh 2010)

Po tretie sa zameriame na názorový a hodnotový profil aktérov občianskej participácie. Ukážeme, ako vnímajú miesto občanov v politike a aký záujem o ňu prejavujú, pretože práve tu podľa mnohých výskumov spočíva ťažisko motivácie k občianskej participácii. Náš pohľad však bude širší a pokiaľ nám to disponibilné údaje umožnia, charakterizujeme ich názory na vývoj spoločnosti, ako aj ich normatívne ideály či predstavy o princípoch verejného života. Inými slovami, bude nás zaujímať, aký druh spoločenskej zmeny aktívni občania presadzujú a ako sa stavajú k základným rozvojovým výzvam slovenskej spoločnosti. Poznamenajme, že tomuto druhému okruhu otázok sa venuje v štan-

dardných empirických politologických analýzach faktorov participácie skôr okrajová pozornosť. (Thomassen – van Deth 1998)

Po štvrté budeme analyzovať asociatívnu dimenziu občianskej participácie, t.j. vzťah medzi členstvom v rozličných druhoch spoločenských organizácií a medzi občianskou participáciou.

A napokon po piate osobitnú pozornosť venujeme účasti na voľbách, ktorá sa v mnohom odlišuje od nevolebných foriem občianskej participácie.

V štúdiu teda uplatníme rozličné „kontextuálne rezy“: domnievame sa totiž, že takéto uvažovanie umožní plastickejšie vykresliť doterajšiu i potenciálnu podobu a podmienenosť občianskej participácie na Slovensku.

Analýza sa opiera o bohatý empirický materiál získaný predovšetkým v sérii originálnych reprezentatívnych výskumov na Slovensku. Ťažiskové dáta pochádzajú z výskumu *Občianstvo a participácia na Slovensku*, ktorý sa uskutočnil v novembri 2008 v rámci projektu Centra excelentnosti SAV pre výskum a rozvoj občianstva a participácie: *Zvládanie výziev 21. storočia (COPART)*³. Pri interpretácii sme vychádzali z komparácie s viacerými výskumami agentúry FOCUS a Inštitútu pre verejné otázky, čo umožnilo zachytiť dynamiku vo vývoji občianskej participácie na Slovensku od roku 1994, keď sme túto tému po prvý raz povýšili na predmet reprezentatívneho empirického zisťovania⁴. Na dokreslenie širšieho spoločenského kontextu občianskej participácie používame aj zistenia z ďalších reprezentatívnych výskumov uvedených inštitúcií i z volebných štatistík. Pri interpretácii dátových zistení sa opierame aj o teoretické zovšeobecnenia a poznatky ďalších autorov.

2. Identifikácia občianskej participácie

Občiansku participáciu možno vo všeobecnosti definovať ako aktívnu účasť jednotlivcov na riešení spoločenských problémov a na spravovaní verejných záležitostí – či už sa odohráva v rámci lokálnej komunity, konkrétnej spoločenskej organizácie, etnického či národného spoločenstva alebo globálnej komunity. Občianska participácia je prejavom *aktívneho občianstva*. Neobmedzuje sa iba na to, že sa jednotlivci zaujímajú o verejné dianie a v súkromí ho

³ Reprezentatívna vzorka, z ktorej vychádzame, zahŕňala 1 204 respondentov vo veku od 18 rokov. Vznikla redukciou pôvodnej vzorky 1270 respondentov obsahujúcej aj vekovú kategóriu 15-17 rokov.

Pokladáme za užitočné poukázať na niektoré odlišnosti nášho prístupu od nedávno publikovaných štúdií založených na dvoch komparatívnych výskumoch, do ktorých bolo zahrnuté aj Slovensko – ISSP 2004 (Vrábliková 2009) a ESS 2004 – 2005. (Smith 2009) Vidíme ich najmä v tom, že a) kľúčové dáta, z ktorých vychádzame, pochádzajú z roka 2008; b) v našom výskume sa zisťovalo odlišné a širšie spektrum participačných aktivít; c) časový horizont, ku ktorému sa vzťahovali odpovede o minulej participácii, bol v našom výskume 10 rokov, kým vo výskume ESS 2004 – 2005 to bolo 12 mesiacov a vo výskume ISSP 2004 „jeden rok, resp. vzdialenejšie obdobie“; d) na rozdiel od oboch uvedených štúdií analyzujeme nielen minulé participáciu, ale aj potenciálnu participáciu v budúcnosti. Vzhľadom na tieto odlišnosti nemožno zistenia v našej štúdií bezprostredne porovnávať so zisteniami v uvedených štúdiách.

⁴ Islo o komparatívny výskum v Slovenskej a Českej republike, ktorý spoločne uskutočnili slovenská agentúra FOCUS, české Středisko empirických výzkumů (STEM) a George Washington University v USA (Aktuálne..., 1994). Výskum sa zopakoval v roku 2004, pričom slovenské partnerské pracovisko predstavoval Inštitút pre verejné otázky.

sledujú, ale predpokladá ich vstup do verejného priestoru prostredníctvom konkrétnych činov.

Pojem občianska participácia má nadindividuálny rozmer: odkazuje na angažovanosť jednotlivca vo verejnej sfére. Vďaka nej sa človek potvrdzuje nie ako izolovaný jednotlivec, ale ako spoločenský aktér, ktorý realizuje svoj občiansky potenciál⁵, „uplatňuje ho v praxi svojho občianskeho sebausku-točňovania“. (Roško 2000: 335)

Občianska participácia sa odohráva nielen vo sfére tradične chápanej poli-tiky, teda na pôde politických strán a politických inštitúcií, ale aj v sociálnej a ekonomickej oblasti.⁶ Preto uprednostňujeme pojem občianska participácia pred pojmom politická participácia. Pravda, hranica medzi občianskou a politickou participáciou je neostrá; aj zdanlivo nepolitické úsilie o ovplyvnenie diania v mimopolitickej oblasti neraz nadobúda vyhranene politický rozmer⁷. Najprímeranejšie by azda bolo hovoriť o občiansko-politickej participácii – podobne, ako politický sociológ Russel J. Dalton vo svojej publikácii *Občian-ska politika v západných demokraciách* koncom 80. rokov používal pojem občianska politika (citizen politics) a hovoril o občianskom politickom správaní. (Dalton 1988)

Pre zreteľnejšie vymedzenie občianskej participácie je dôležité stanoviť hranicu medzi ňou a medzi tzv. spoločenskou participáciou. Vzniká totiž oprávnená otázka, či koncept občianskej participácie zastrešuje aj aktivity zamerané na uspokojovanie rozličných potrieb, ktoré sú vykonávané najmä na pôde vzájomne prospešných organizácií, spolkov či klubov – napríklad v rámci svojpomocných skupín v oblasti zdravia alebo spevokolov, klubov filatelistov, milovníkov džezu či športových klubov. Podľa nášho názoru takéto združova-nie nesmeruje primárne k účasti na spravovaní verejných záležitostí, ale môže do nej prerásť – napríklad, keď sa členovia skupiny v komunikácii s verejnými inštitúciami domáhajú zlepšenia podmienok na realizáciu svojich aktivít⁸. Aj spontánne združovanie ľudí tak latentne obsahuje element občianskej participá-cie.

Občianska participácia v demokratických režimoch je komplexným fenomé-nom. Nadobúda rozličné formy, z ktorých každá má viaceré dimenzie. Jednu z najucelenejších klasifikácií týchto foriem ponúka Dalton. Opierajúc sa o modifikovanú klasifikáciu Sidneyho Verbu et al. z roku 1978, rozlíšil päť

⁵ Róbert Roško v štúdií z roku 1996 definoval pojem „občiansky potenciál“ po línií vzťahu občan – štát a občan – ekonomika a rozviedol ho do štyroch typov založených na prítomnosti či neprítomnosti rovnostárstva a autoritárstva. (Roško 1996) Neskôr rozpracoval typológiu občianskeho potenciálu na troch dimenziách – demokratizačnej, privatizačnej a euroobčianskej, k čomu ho inšpirovala identifikácia transformačných výziev slovenskej spoločnosti. (Roško 2000)

⁶ Napríklad na pracovisku (úsilie zaviesť lepší systém odmeňovania), na pôde školy (tlak rodičov na skvalitnenie stravovania pre deti), v nemocnici, v obchode (uplatňovanie patientských či spotrebiteľských práv) či inde.

⁷ Napríklad protest Pezinčanov proti skládke odpadu, ktorý vznikol ako prirodzená reakcia na komunálny problém v oblasti životného prostredia, sa stal výsostne politickou záležitosťou.

⁸ Z množstva príkladov uvedme za všetky kolektívny protest cyklistov proti zákazu používania lesných ciest.

druhov participácie: volenie, kampaň⁹, komunálne aktivity, obrátenie sa na verejného činiteľa s osobným problémom a protest¹⁰. Každý z týchto druhov participácie možno podľa Daltona analyzovať z hľadiska piatich kritérií: podľa typu vplyvu (do akej miery aktivita vytvára nátlak, alebo poskytuje informáciu o preferenciách občanov); zamerania aktivity (na individuálny či kolektívny výsledok); miery konfliktnosti, miery požadovanej iniciatívy; miery potrebnej kooperácie s inými ľuďmi. (Dalton 1988: 35 a n.)

Ďalšou dôležitou dimenziou občianskej participácie je podľa nás jej efektívnosť, vymedzená na kladnom póle dosiahnutím vytýčeného cieľa a na zápornom póle vyvolaním nezamýšľaných kontrafinálnych účinkov. Pritom treba rozlišovať medzi efektívnosťou krátkodobou a dlhodobejšou.

Občianska participácia sa všeobecne považuje za jednu zo základných demokratických hodnôt¹¹ i za jeden z kľúčových faktorov demokratickej konsolidácie – a sme presvedčené, že právom. Nejde o nijakú fetišizáciu tohto rozmeru liberálnej demokracie: aj keď o kvalite demokracie rozhodujú aj mnohé iné okolnosti, bez mnohovrstvovej a rôznorodej účasti občanov na spravovaní vecí verejných sa nedá hovoriť o plnohodnotnom fungovaní demokracie. To toľž platí pre postkomunistické spoločnosti so silným dedičstvom rozličných vydaní štátneho socializmu – režimu, ktorý umŕtvoval aktívne občianstvo vyznávajúce demokratické hodnoty.

Na tomto mieste však treba pripomenúť aj temné kapitoly z dejín občianskej participácie, ktoré sú spojené s politickým režimami iného typu. Sociológ Dylan Riley v knihe venovanej „občianskym základom“ fašizmu v Európe (Riley 2010) presvedčivo zdokumentoval, že rozvoj hustej siete občianskych a dobrovoľných organizácií nevedol k posilneniu liberálnej spoločnosti, ale paradoxne nadobudol antiliberálnu a autoritársku formu a vlastne prispel k rozvoju fašizmu. Politológ Ariel C. Armony vo svojej publikácii o „pochybnom prepojení medzi občianskou angažovanosťou a demokratizáciou“ uvádza aj ďalšie prípady – napríklad hnutia zamerané proti desegregácii černošských obyvateľov v USA. Rast občianskych aktivít tak ešte nemusí garantovať demokraciu. (Armony 2004)

Vcelku platí, že aj pri analýze občianskej participácie v demokratickom politickom kontexte je potrebné uplatňovať problémovo-orientovaný prístup. Ten vychádza z toho, že sama občianska participácia sa môže stať za určitých

⁹ Do tejto kategórie Dalton zaraďuje aktivity ako pôsobenie v politickom klube či organizácii; práca pre stranu alebo kandidáta; účasť na mítingoch; účasť na zbierkach; nosenie odznaku; presvedčanie iných, ako voliť. (Dalton 1988: 42)

¹⁰ Opierajúc sa o modifikovanú klasifikáciu Alana Marsha z roku 1977, Dalton rozlišuje viaceré druhy protestného či nonkonformného politického správania, pričom za kľúčové kritérium pri ich klasifikácii pokladá mieru ich radikálnosti. Za menej radikálne protestné aktivity považuje napríklad petície, heslá, povolené demonštrácie; za radikálnejšie aktivity napríklad bojkot, nepovolený štrajk, okupáciu budov, nepovolenú demonštráciu, násilie, sabotáž a ďalšie. (Dalton 1988: 64)

¹¹ Popredný politický sociológ Larry Diamond pokladá právo občanov na participáciu za jednu zo štyroch ústredných demokratických hodnôt. Ďalšie tri podľa neho predstavujú politické slobody, rovnosť pred zákonom a rovnosť práv pre ženy. (Diamond 1999)

okolností problémom. Môže byť nežiaduca napríklad preto, lebo sa odohráva v priestore „zlej“ či „neslušnej“ (uncivil) občianskej spoločnosti prostredníctvom aktivít s nedemokratickým hodnotovým pozadím a motiváciou¹². Môže byť však problematická aj v špecifických situáciách, napríklad keď aktivni občania bránia realizácii nevyhnutných nepopulárnych politických rozhodnutí či implementácii konkrétnych verejných politík¹³. A napokon, osobitný problém predstavuje hľadanie vyváženej občianskou spoločnosťou a štátom, rozpoznanie hranice medzi užitočnými aktivitami občianskej spoločnosti a medzi problematickým vplyvom niektorých organizácií a sietí na chod štátu. Sociológovia Vladimír Benáček, Pavol Frič a Martin Potůček hovorili o „čertovom kopýtku prevládnutia jednostranných skupinových záujmov tam, kde sú dobre organizované a kde si na predstaviteľov štátu vybudujú pevné kooperatívne väzby“ (Benáček – Frič – Potůček 2008: 161)

Aj keď sme si teda vedomé, že neplatí pravidlo, podľa ktorého je občianska participácia vždy „dobrá“ a čím je jej viac, tým väčší je jej prínos pre spoločnosť – napriek tomu budeme v našej štúdií vychádzať z predpokladu, že primerane dobovým podmienkam a historicko-politickému kontextu slovenskej spoločnosti je občianska participácia v zásade užitočným fenoménom.

Nebudeme ju, pravda, analyzovať v celej jej zložitosti. V súlade s možnosťami, ktoré nám ponúkajú empirické údaje z našich výskumov, si z tohto širokospektrálneho fenoménu budeme všimáť iba niektoré stránky. Občiansku participáciu budeme operacionálne definovať za pomoci súboru rôznorodých aktivít či foriem participácie. (Tabuľka č. 1) Zahŕňa tri druhy aktivít: a) aktivity predstavujúce obvyklú či bežnú (conventional) participáciu; b) aktivity umožňujúce výnimočnú, nonkonformnú (unconventional) participáciu, ktorá sa v odbornej literatúre zvykne stotožňovať s protestným správaním; c) aktivity umožňujúce občiansku participáciu v užšom slova zmysle.

Opierajúc sa o rozlíšenie, ktoré bolo uplatnené v 70. rokoch napríklad v publikácii autorského kolektívu pod vedením Samuela H. Barnes a Maxa Kaaseho (Barnes – Kaase et al. 1979) a neskôr v dielach autorov ako Arend Lijphart (1997), Jacques Thomassen a Jan van Deth (1998), Raymond Duch (1998) či Michael Smith (2009), možno medzi formy bežnej participácie zaradiť napríklad volenie, zapojenie sa do riešenia problémov v obci a meste, účasť na petícii, oslovenie verejného činiteľa či politika, kandidovanie do verejnej funkcie, vyjadrovanie sa k politickým otázkam v médiách či prácu pre politickú stranu. Do skupiny protestných aktivít možno začleniť napríklad účasť na mítingoch, na bojkotoch a symbolických protestoch, na štrajkoch či na demonštráciách. A napokon medzi prejavy občianskej participácie v užšom

¹² Máme na mysli napríklad mnohoraké aktivity extrémistických, neonacistických či rasistických skupín, aké sa rozmáhajú v reálnom i virtuálnom verejnom priestore aj na dnešnom Slovensku. (Mesežnikov 2009)

¹³ Na riziká nadmernej participácie upozorňuje aj Karel Müller. (2008: 104)

slova zmysle možno zahrnúť napríklad zapojenie sa do práce mimovládnej organizácie či do charitatívnych zbierok.

Ako je z tohto prehľadu zrejmé, v súlade s naším činnostným (konatívnym) chápaním občianskej participácie nezahŕňame medzi jej formy členstvo v spoločenských organizáciách ako také (ktoré môže byť čisto formálne či pasívne), ale až konkrétne participačné aktivity na pôde týchto organizácií¹⁴. Na druhej strane nás však bude zaujímať, či a do akej miery sa členstvo a pôsobenie v jednotlivých druhoch spoločenských organizácií spája aj so širším spektrom participačných aktivít presahujúcich bezprostredné zameranie týchto organizácií.

Za súčasť občianskej participácie nepokladáme ani konkrétne politické postoje či mieru schvaľovania určitého typu politickej činnosti, čím sa odlišujeme od niektorých iných autorov, napríklad od Thomassena a van Detha. (Thomassen – van Deth 1998: 146 a n)

Súbor participačných aktivít zachytených naším výskumom je formulovaný značne abstraktne, môže preto obsahovať činnosti zamerané na ovplyvňovanie fungovania spoločentiev rozličných úrovní – od nadnárodnej až po lokálnu. Všetky tieto úrovne sú pre plnohodnotné fungovanie demokracie dôležité. Ako uvidíme ďalej, práve tento predpoklad stál v pozadí nášho rozhodnutia skonštruovať ukazovateľ celkovej miery participácie, v ktorom vystupuje do popredia práve šírka či pluralita foriem participácie a stierajú sa rozdiely medzi zameraním a dosahom jednotlivých participačných aktivít.

A napokon sa dotkneme ešte jedného aspektu diferencovanosti spektra participačných aktivít, na ktorý upozorňujú teórie deliberatívnej demokracie, keď vidia v deliberácii čiže vo verejnom zvažovaní argumentov pre rôzne alternatívy riešenia tém verejného záujmu demokratickejší spôsob dospievania k politickému rozhodnutiu, než je agregácia záujmov (napríklad prostredníctvom hlasovania alebo zastupovania) alebo vyjednávanie¹⁵. Z tohto zorného uhla je užitočné pristupovať aj k jednotlivým typom občianskej participácie. Napríklad v účasti na voľbách či na petičnej akcii možno vidieť participáciu na agregovaní záujmov prostredníctvom hlasovania. Na druhej strane v pripomienkovaní zákona, zapájaní sa do verejných diskusií, rokovaní a vyjednávaní je už väčšmi prítomný prvok deliberácie.

¹⁴ Niektorí autori uplatňujú rozdielny prístup. Napríklad Thomassen a van Deth začleňujú do celku politickej participácie okrem jej bežných a výnimočných foriem aj sociálnu participáciu v zmysle členstva a aktívnej účasti na pôsobení dobrovoľníckych organizácií. (Thomassen – van Deth 1998) Podobne Monika Čambáliková hovorí o „občianskej participácii formou členstva v politických i mimopolitických združeniach“ (Čambáliková 1996: 52) a Ladislav Macháček o „asociatívnej forme občianskej participácie“. (Macháček 1996: 56 a n)

¹⁵ Z domáceho expertného prostredia o týchto teóriách informuje napríklad Jana Plichtová (2010) či Karolína Miková (2010). Procesy občianskej deliberácie analyzovali Gabriel Bianchi a Karolína Miková na vedeckej konferencii o občianstve a participácii v júni 2010. (Bianchi – Miková 2010)

3. Kontúry občianskej participácie na Slovensku: formy, typy, trendy

Nasledujúca analýza občianskej participácie sa bude pohybovať na dvoch rovinách. Opierajúc sa o dáta z troch reprezentatívnych výskumov, budeme rozlišovať doterajšiu či minulú participáciu (presnejšie, priznanú participáciu, o ktorej respondenti uviedli, že sa odohrala počas posledných 10 rokov) a potenciálnu, možnú či zamýšľanú, anticipovanú participáciu, ktorá by sa podľa deklarácií respondentov mohla pravdepodobne zhmotniť do ich budúcich občianskych aktivít. Vo výskume v roku 2008 sme ju zisťovali prostredníctvom 16 aktivít či foriem participácie.

Tabuľka č. 1: **Vývoj foriem minulej občianskej participácie a novej participácie v budúcnosti v období 1994 – 2008** (% aktívnych v minulosti: % pripúšťajúcich participáciu v budúcnosti)

	1994	2004	2008
Účasť na voľbách	84: 87	82: 84	78: 85
Zapojenie sa do charitatívnych zbierok	--	--	58: 71
Podpísanie petície	40: 66	49: 66	50: 74
Zapojenie sa do riešenia problému v obci či meste	40: 72	38: 70	36: 64
Účasť na verejných rokovaníach, diskusiách a vyjednávaniach	--	--	18: 40
Účasť na politickom mítingu	42: 54	31: 41	18: 36
Účasť na symbolickom proteste alebo bojkote	--	--	15: 37
Obrátenie sa na politického činiteľa (poslanca, starostu)	37: 72	35: 68	11: 37
Aktívna práca v odboroch	--	--	11: 17
Účasť na demonštrácii	26: 53	15: 42	10: 32
Účasť na práci mimovládnej organizácie	--	--	9: 30
Účasť na pripomienkovaní zákona alebo nariadenia	--	--	7: 37
Účasť na internetových diskusiách o verejnom dani	--	--	7: 23
Práca pre politickú stranu	13: 33	10: 19	7: 18
Kandidovanie do verejnej funkcie	10: 22	6: 17	5: 17
Vyjadrovanie sa k politickým otázkam v médiách	13: 38	7: 24	2: 16

Poznámka: Respondenti odpovedali na otázku, či uvedené formy verejného angažovania uplatnili za posledných približne 10 rokov a či by ich uplatnili v budúcnosti, ak by to bolo potrebné. V roku 2004 a 1994 sa aktivity v minulosti neobmedzovali na 10-ročné obdobie.

-- nesledovalo sa.

Zdroj: FOCUS, december 1994 a Inštitút pre verejné otázky, november 2004; COPART-KVSBK /IVO, november 2008.

Tabuľka č. 1 dokumentuje značné rozpätie medzi jednotlivými formami občianskej participácie – od najčastejšej účasti na voľbách (v roku 2008 uviedlo 78 % respondentov, že za posledných 10 rokov sa zúčastnilo aspoň na jedných z nich) a na charitatívnych zbierkach (58 %) až po najzriedkavejšie kandidovanie do verejnej funkcie (5 %) a vyjadrovanie sa k politickým otázkam v médiách (2 %).

Výsledky faktorovej analýzy (príloha 1) identifikovali štyri faktorové dimenzie, na základe ktorých môžeme skúmané aktivity zoskupiť do štyroch typov občianskej participácie. Označili sme ich ako:

1. politické aktivity na báze individuálnej iniciatívy (kandidovanie do verejnej funkcie; práca pre politickú stranu; obrátenie sa na verejného činiteľa; účasť na verejných rokovaníach, diskusiách a vyjednávaniach);
2. účasť na masových občianskych aktivitách (zapojenie sa do charitatívnych zbierok; účasť na voľbách; podpísanie petície; zapojenie sa do riešenia problémov v obci či meste);
3. protestné aktivity (účasť na demonštrácii; účasť na proteste či bojkote; účasť na politickom mítingu; aktívna práca v odboroch);
4. zapájanie sa do verejnej diskusie a do riešenia problémov (účasť na internetových diskusiách o verejnom diani; vyjadrovanie sa k verejnému daniu v médiách; zapojenie sa do práce mimovládnej organizácie; účasť na pripomienkovaní zákonov či nariadení).

Porovnanie tejto empirickej typológie s uvedenými teoretickými rozlíšeniami druhov občianskej participácie ukazuje, že koncepty, ktoré vznikli v spoločensko-politickom kontexte etablovaných demokracií, sú do značnej miery relevantné aj pre vystihnutie štruktúrovanosti občianskej participácie na dnešnom Slovensku¹⁶.

Keď porovnávame mieru minulej občianskej participácie v roku 2008 so situáciou v roku 1994, vidíme, že doba sa značne zmenila. Okruh občanov zapájajúcich sa do spravovania vecí verejných prostredníctvom skúmaných foriem sa nielenže nerozšíril, ale sa naopak zúžil. Tento proces zasiahol – aj keď v rozdielnej miere – všetky štyri typy občianskej participácie a osem z deviatich porovnateľných foriem participácie. Výrazne sa zúžil okruh občanov, ktorí sa zúčastnili na dvoch zo štyroch foriem protestných aktivít – na politických mítingoch alebo demonštráciách. Ubudli aj občania, ktorí sa vložili do politických aktivít vyžadujúcich si vysoký stupeň osobného nasadenia, ako je obrátenie sa na verejného činiteľa; práca pre politickú stranu a kandidovanie do verejnej funkcie. Zúžili sa rady tých, čo sa vyjadrovali k verejnému daniu

¹⁶ Spomedzi viacerých slovenských špecifik spomeňme aspoň dve. Podľa výsledkov faktorovej analýzy sa podpisovanie petícií priradilo k masovým občianskym aktivitám, ktoré možno pokladať za formy bežnej participácie, a nie k aktivitám protestným. Zapojenie sa do riešenia problémov v obci či meste vnímali ľudia ako tradičnejšiu, dostupnejšiu formu participácie než účasť na práci mimovládnych organizácií, ktorá sa priradila skôr k modernejším deliberatívnym formám participácie.

v médiách. Najmenej sa znížila účasť na masových občianskych aktivitách; okruh ľudí, ktorí sa zapojili do petičných akcií, sa dokonca rozšíril.

Tabuľka č. 1 ďalej umožňuje porovnať v každom časovom momente mieru minulej a potenciálnej participácie. Všimnime si najprv odpovede respondentov v roku 2008. Na prvý pohľad ponúkajú nádejnú informáciu: podľa nich malo všetkých 16 konkrétnych foriem občianskej participácie značný potenciál na rozšírenie v nastávajúcom období. Inými slovami: okruh respondentov, ktorí pripustili, že by sa v prípade potreby aktívne zapojili do verejného diania, bol širší ako okruh tých, čo sa v ňom angažovali už v minulosti. To platí nielen pre masové aktivity politickej podpory či protestu, ktoré boli rozšírenejšie v 90. rokoch a zapadajú skôr do konceptu agregatívnej demokracie (ako je zapojenie sa do petičného hnutia; účasť na politických mítingoch či demonštráciách), ale aj pre deliberatívne formy otvárajúce priestor pre účasť občanov na verejnom zvažovaní argumentov pre rôzne alternatívy riešenia tém verejného záujmu (ako je napríklad účasť na verejných rokovaniach, diskusiách a vyjednávaniach či na pripomienkovaní zákona alebo nariadenia, ale aj zapájanie sa do internetovej diskusie o verejnom diani a vyjadrovanie sa k politickým otázkam v médiách). Povzbudzujúci je aj deklarovaný záujem o intenzívnejšiu účasť na charitatívnych zbierkach, na riešení lokálnych problémov či na práci mimovládnych organizácií.

Keď sa však pozrieme, ako sa vyvíjal potenciál zamýšľanej participácie od polovice 90. rokov, zistíme, že v roku 2008 deklarovali respondenti menší záujem o budúcu participáciu než v roku 1994. Pokles záujmu zasiahol celé spektrum porovnateľných aktivít okrem podpísania petície.

Tento trend je o to vážnejší, že skutočná občianska participácia v sledovanom období nikdy nedosiahla hladinu, o akej respondenti predtým uvažovali smerom do budúcnosti. Toto konštatovanie platí najmä pre všetkých osem foriem nevolebnej participácie, o ktorých máme k dispozícii porovnateľné údaje. Keď napríklad porovnáme deklarovaný záujem respondentov zapájať sa do riešenia lokálneho problému v roku 1994 (72 %) s tým, do akej miery ho do roku 2004 či 2008 premenili na skutočnú aktivitu, vidíme, že takáto intencia bola naplnená približne na polovičnej úrovni (38 % v roku 2004 a 36 % v roku 2008).

Pokles participačného potenciálu pokladáme za znepokojujúci trend; pre stabilizáciu demokracie je totiž podľa nás dôležité, aby sa občania podieľali na riešení spoločenských problémov prostredníctvom rozličných foriem participácie. Tým, pravda, nechceme tvrdiť, že viac participácie akéhokolvek druhu za každých okolností prospieva rozvoju demokracie a riešeniu spoločenských problémov. Naopak, v istých zlomových situáciách, napríklad v období zavádzania nepopulárnych reformných opatrení, môže byť absencia kolektívnych protestov skôr priaznivou okolnosťou umožňujúcou politikom presadiť dlho-

dobo prospešné riešenie. (Bútorová 2010: 304) To závisí od mnohých okolností – od charakteru problémov, na ktoré občianski aktéri reagujú, od kultivovanosti a konštruktívnosti ich reakcie, od hodnôt, ktoré presadzujú. V zásade však platí, že vyššia miera potenciálnej participácie – najmä v podobe účasti na jej deliberatívnych formách, ktoré znamenajú aktívny vstup do verejnej rozpravy – signalizuje menšiu prítomnosť občianskej apatie či odcudzenosti od politiky a má potenciál prinajmenšom v dlhodobejšej časovej perspektíve prispieť k zvýšeniu kvality demokracie.

4. Občianska participácia ako súčasť politickej kultúry

4.1. Paradox politickej slobody a občianskej bezmocnosti

Slovenská spoločnosť zažila v posledných dvoch desaťročiach pozoruhodný paradox. Na jednej strane sa po roku 1989 zásadne rozšíril priestor pre autentickú občiansku participáciu, na druhej strane sa však zdá, že občania o túto možnosť v skutočnosti až tak nestoja. Politológ Atilla Ágh v tejto súvislosti konštatuje, že pre krajiny strednej a východnej Európy platí „participačný paradox“, keď „veľká mobilizácia na začiatku systémových zmien nevygenerovala ‚občiansku‘ kultúru a participatívnu demokraciu ako novú tradíciu“. (Ágh 2010: 76) Pre pochopenie tohto paradoxu je potrebné objasniť, aké miesto zaujíma účasť na spravovaní verejných záležitostí v systéme hodnôt, noriem a očakávaní, ktoré ovplyvňujú občianske postoje a správanie ľudí na Slovensku.

Na to však v prvom kroku musíme prekročiť rámec úvah o politickej kultúre a rešpektovať širší kontext transformácie, akou prešla naša spoločnosť. Prakticky súčasne so zavedením inštitúcií liberálnej demokracie sa totiž v dôsledku ekonomickej transformácie zásadne zmenili sociálno-ekonomické podmienky každodenného života obyvateľov, ako aj pravidlá spoločenského vzostupu. Aká je vlastne verejná percepčia stavu spoločnosti po dvoch desaťročiach od pádu komunizmu? Na túto otázku hľadal odpoveď výskum Inštitútu pre verejné otázky a agentúry FOCUS z októbra 2009. (Bútorová – Gyárfášová 2010: 243-244) Respondenti v ňom hypoteticky porovnávali svoju situáciu so situáciou, akú by mali pred rokom 1989 podobní ľudia ako oni.

Pri takomto pohľade sa prejavil doslova priepastný rozdiel medzi prevažne priaznivým hodnotením stavu občianskych a politických slobôd¹⁷ a medzi

¹⁷ Skutočnosť, že ľudia na Slovensku pokladajú svoje politické a občianske práva a slobody do značnej miery za saturované, potvrdil aj reprezentatívny výskum z mája 2008, v ktorom respondenti posudzovali právo občanov založiť politickú stranu, združovacie právo, právo na štrajk, slobodu zhromažďovania, pasívne a aktívne volebné právo, slobodu náboženského vyznania a slobodu prejavu. (Empirické..., 2008a; Bútorová 2010: 318-320) Treba však upozorniť aj na druhú stranu mince, ktorou je relatívne malá dôležitosť, akú ľudia týmto právam a slobodám pripisujú. Diametrálne odlišne občania vnímajú dodržiavanie i dôležitosť sociálnych práv, predovšetkým práva na zdravotnú starostlivosť, na sociálnu istotu, na osobnú bezpečnosť, na rovnosť pred zákonom a na prácu. Pokladajú ich za málo dodržiavané a zároveň za veľmi dôležité. Podobné rozdiely v chápaní politických a občianskych práv na jednej strane a sociálnych práv na strane druhej zaznamenali aj výskumy v iných postkomunistických krajinách, napríklad v Českej republike v roku 1994. (Aktuálne..., 1994: 20-24)

prevažne skeptickým až pesimistickým hodnotením možnosti občanov ovplyvňovať politické rozhodovanie. (Tabuľka č. 2)

Tabuľka č. 2: „Porovnajte svoj dnešný život so životom ľudí ako Vy pred rokom 1989. Je vaša situácia lepšia, horšia alebo rovnaká?“ (v %)

	Lepšia	Rovnaká	Horšia	Neviem
Možnosť študovať, pracovať, cestovať do zahraničia	78	11	7	4
Slobodný prístup k informáciám	70	19	5	6
Možnosť vyjadriť názor	63	22	10	5
Možnosť slobodne sa zúčastňovať na verejnom živote	62	26	6	6
Životná úroveň	48	16	32	4
Možnosť ovplyvňovať politické rozhodovanie	39	36	15	10
Šanca získať slušné postavenie na základe poctivej práce	31	26	37	6
Rovnosť pred zákonom	26	37	30	7

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky/FOCUS, október 2009.

Konkrétne, väčšina respondentov oceňovala rozšírenie svojich občianskych a politických práv a slobôd – to, že majú väčšiu možnosť študovať, pracovať alebo cestovať do zahraničia (78 %), že majú slobodnejší prístup k informáciám (70 %), že majú väčšiu možnosť vyjadriť svoj názor (63 %) a slobodne sa zúčastňovať na verejnom živote (62 %).

Napriek tomuto vysokému stupňu spokojnosti však boli iba necelé dve pätiny z nich (39 %) presvedčené, že môžu ovplyvňovať politické rozhodovanie väčšími než generácia ich rodičov pred rokom 1989. Až polovica respondentov buď nevidela nijaký rozdiel (36 %), alebo dokonca konštatovala zmenu k horšiemu (15 %).

Toto rozporuplné zistenie indikuje značne rozšírený pocit občianskej bezmocnosti, ktorý treba podľa nás vidieť vo viacerých súvislostiach. Po prvé, do presvedčenia nemalej časti verejnosti o slabosti občianskeho hlasu sa premietajú reziduá zdedenej politickej kultúry, ktorú Gabriel A. Almond a Sidney Verba označili ako „poddanskú“. Charakterizuje ju prevažne pasívny vzťah k politickému systému, nepripravenosť občanov k aktívnej účasti na jeho fungovaní a uznávanie existujúcich mocenských autorít bez ohľadu na to, aký vzťah k nim jednotlivci majú a ako ich hodnotia. (Almond – Verba 1963: 17 a n.) Aj keď korene tejto kultúry na Slovensku siahajú hlbšie do minulosti, predsa z novších historických nánosov nemožno obísť formatívny vplyv autoritárskeho režimu vojnového slovenského štátu a najmä štyroch desaťročí socializmu. V podmienkach mocenského monopolu jednej politickej strany väčšina občanov uprednostňovala navonok prejavovanú politickú lojalitu. Organizovanosť v spoločenských organizáciách kontrolovaných nedemokratickým režimom nebola prejavom autentickej občianskej angažovanosti, ale skôr podriadenia sa politickému nátlaku. Preto ju mnohí ľudia vnímali ako obme-

dzenie osobnej slobody. To je jeden z dôvodov, prečo si časť verejnosti interpretuje rozšírenie priestoru aj ako slobodu nezasahovať aktívne do verejného diania.

Druhým kontextom je vývoj hodnotových orientácií obyvateľstva po roku 1989. Značne rozšírený pocit občianskej bezmocnosti sa kombinuje so silnejším individualizmom a zníženým záujmom časti občanov o verejné záležitosti i o problémy tých druhých. Sebazahľadenosť a zaujatosť osobným zápasom o spoločenské uplatnenie či o využitie možností, aké dnešné pomery ponúkajú, sa u týchto ľudí spája aj s orientáciou na konzumný spôsob života a s „posilným silných materialistických orientácií“. (Krivý 2003: 247)

Tretí kontext predstavuje kolektívna skúsenosť s praktizovaním občianskej participácie. Do pocitu občianskej bezmocnosti sa premieta sklamanie z neúčinnosti a neraz aj strach z rizikovosti takýchto pokusov. Táto skúsenosť bola kľúčová v období pred rokom 1989, keď sa za odvahu k nezávislému mysleniu a občiansky zodpovednému správaniu platila obrovská cena; túto latku preskočil málokto. Pocítili ju však na vlastnej koži aj mnohí ľudia po roku 1989, ktorí doplatili na svoju snahu o nápravu vecí verejných. Samozrejme, negatívne príklady odrádzajú a neraz vytvárajú aj „alibi“ pre občiansku pasivitu. Je symptomatické, že vo verejnosti aj po roku 1989 prevažujú tí, čo sú presvedčení, že „v politike sa radšej netreba angažovať, lebo si človek popáli prsty“. (Aktuálne 1994: 54; Empirické..., 2004a a 2004b)

Ako ďalej ukazuje tabuľka č. 2, väčšina respondentov hodnotila s odstupom dvadsiatich rokov kriticky „pravidlá hry“, ktoré sa ustálili v novej spoločnosti. Pokiaľ ide o rovnosť občanov pred zákonom, iba štvrtina (26 %) mala pocit, že sú na tom lepšie ako ich predchodcovia pred rokom 1989. Na druhej strane až dve tretiny buď pokladali situáciu za rovnakú (37 %), alebo dokonca konštatovali, že rovnosti pred zákonom ubudlo (30 %). Vzhľadom na prevažne priaznivé hodnotenie stavu politických práv a slobôd je zrejmé, že podľa respondentov háčik nie je „na papieri“, ale v uplatňovaní rovnosti pred zákonom v každodennom živote.

Podobným problémom je podľa prevažujúcej časti verejnosti aj obmedzená šanca získať slušné spoločenské postavenie na základe poctivej práce. Iba necelá tretina respondentov (31 %) si myslela, že nová doba im na to dáva lepšie možnosti ako generácii ich rodičov, kým takmer dve tretiny zastávali názor, že sú na tom buď rovnako (26 %), alebo dokonca horšie (37 %).

V porovnaní so situáciou pred rokom 1989 bola bilancia dnešného vplyvu občanov na politické rozhodovanie podobne ako bilancia rovnosti občanov pred zákonom i pravidiel spoločenského vzostupu dokonca kritickejšia než bilancia osobnej životnej úrovne. Tú v porovnaní so situáciou pred rokom 1989 pokladala za lepšiu takmer polovica respondentov (48 %).

Údaje v tabuľke č. 2 tak dokumentujú, že v očiach väčšiny ľudí sa nepodarilo dosiahnuť dva kľúčové ciele Novembra 1989. Tým prvým je zvýšiť rovnosť príležitostí pre všetkých občanov a dosiahnuť väčšiu spravodlivosť. Hoci sa odstránilo oficiálne vyžadovanie politickej lojality či „správneho triedneho pôvodu“ z čias socializmu, vo verejnosti sa zafixovalo presvedčenie o pôsobení iných bariér. Hypoteticky predpokladáme, že ich ľudia nachádzajú predovšetkým v dvoch navzájom prepojených fenoménoch. Po prvé, v prehĺbení majetkových rozdielov, ktoré väčšina vníma ako nespravodlivejšie než za socializmu. (Velšic 2001) Po druhé, v značnej rozšírenosti praktík klientelizmu, korupcie a rodinkárstva, rozleptávajúceho tkanivo interpersonálnej dôvery v spoločnosti vrátane dôvery občanov k ich politickým predstaviteľom¹⁸.

Podľa podstatnej časti verejnosti sa však nepodarilo dosiahnuť ani druhý z kľúčových cieľov Novembra 1989 – prekonať bezmocnosť občanov a zvýšiť ich vplyv na politické rozhodovanie. Pokles občianskej participácie skôr navodzujú oprávnenú otázku, do akej miery si konkrétni jednotlivci znútorňujú túto všeobecne formulovanú požiadavku ako normu svojho vlastného správania. Odpoveď na túto otázku úzko súvisí s tým, ako si verejnosť interpretuje demokraciu a ako vníma politiku.

4.2. Vnímanie politiky a demokracie

Výsledky opakovaného výskumu z rokov 1994 a 2004 dokumentujú, že v predstavách verejnosti sa zafixovalo značne rozdielne, priam protikladné vnímanie demokracie a politiky. Kým pojem demokracia má pre väčšinu ľudí predovšetkým pozitívny náboj¹⁹, pojem politika vyvoláva negatívne asociácie.

Z odpovedí na otvorenú otázku vo výskume z roku 2004 (Empirické..., 2004a) vyplýva, že demokraciu ľudia chápu predovšetkým ako osobnú slobodu a možnosť voľby. Takáto interpretácia zaznela takmer z polovice odpovedí (49 %)²⁰. Druhá, oveľa zriedkavejšia interpretácia je sociálno-ekonomická: približne štvrtina ľudí pod demokraciou rozumie rešpektovanie sociálnych práv a slušnú životnú úroveň (27 %). Chápanie demokracie ako rovnosti pred zákonom či spravodlivosti bolo ešte menej časté (12 %). Pre našu tému je však

¹⁸ Ako dokumentujú výskumy z posledného obdobia, citlivosť verejnosti na tento negatívny sociálny jav výrazne vzrástla. Podľa výskumu Inštitútu pre verejnú otázku z februára 2010 pokladali respondenti korupciu, klientelizmus a rodinkárstvo za tretí najpálčivejší spoločenský problém. (Bútorová – Gyárfášová 2010: 247-248)

¹⁹ Priaznivé asociácie, ktoré pojem demokracia vyvoláva v občanoch, dávajú za pravdu Miroslavovi Kusému, podľa ktorého po dvoch dekádach od pádu komunizmu občania zažívajú „únavu z deficitu demokracie“. (Kusý 2009) Touto metaforickou diagnózou reagoval Kusý v diskusií na Stredoeurópskom fóre v novembri 2009 v Bratislave na úvahy politológa Jacquesa Rupnika o „únave z demokracie“. (Rupnik 2009)

²⁰ Takýto pohľad nie je ojedinelý. Podľa štúdie Russela J. Daltona, Doha C. Shina a Willyho Joua, porovnávajúcej názory na demokraciu v 49 krajinách („etablované demokracie“, „nové demokracie“ strednej a východnej Európy, krajiny Latinskej Ameriky, Ázie a Afriky), verejnosť vo všetkých týchto krajinách si spája demokraciu predovšetkým s politickými slobodami a právami. Najvýraznejšia je táto tendencia v etablovaných demokraciách a v krajinách strednej a východnej Európy. (Dalton – Shin – Jou 2007: 144 a n)

obzvlášť závažné, že demokracia sa respondentom najmenej spájala s aktívnou účasťou občanov na verejnom dianí (10 %).

Politiku – na rozdiel od demokracie – vnímajú respondenti kriticky. Jej chápanie ako spravovania vecí verejných a ako služby verejnosti je úplne zatlačené do úzadia. Dominujú kritické názory na politikov ako ľudí s egoistickou motiváciou, nízkou morálkou a nezaujmom o radových občanov. V roku 2004 odmietalo 78 % respondentov názor, že „väčšina politikov koná nezištne a morálne“ a 85 % sa zhodovalo v tom, že „politici sa nezaujmajú o názory obyčajných ľudí“. (Empirické..., 2004a) Tieto stereotypy sú hlboko zakorenené a od prvej polovice 90. rokov sa takmer nezmenili. (Aktuálne, 1994)²¹ Inými slovami podľa názorov verejnosti sa medzi radovými občanmi a politikmi týči múr odcudzenia. Ten je o to vyšší, o čo je rozsiahlejšia časť populácie, ktorá sa nezapája do politického procesu vrátane volieb. Atilla Ágh (2010: 77) v tejto súvislosti hovorí o „paradoxe reprezentácie“, ktorý v pregnantnej skratke vyjadruje lakonická poznámka, akú počuť aj na Slovensku: „toto nie je moja vláda“, resp. po našom „ja som ich nevolil/a“.

Apriórna nedôvera občanov k politikom však v sebe nesie značné riziká pre rozvoj liberálnej demokracie. Ako upozorňuje Karel Müller, jej negatívnym následkom je nízka citlivosť a vnímavosť politikov k záujmom, názorom a náladám občanov. Keďže politikom, ktorých občania apriórne vnímajú ako nedôveryhodných, už vlastne strata dôvery nehrozí, necítia ani veľkú potrebu vyvolať zo straty dôvery osobné či politické dôsledky. Z hľadiska rozvoja demokratických inštitúcií však môže byť takýto postoj zásadným problémom, lebo otvára široký priestor na netransparentný a nezodpovedný výkon politickej moci. Tým, že občania paušálne nedôverujú veľkej väčšine politikov, sami sa vlastne oberajú o možnosť, aby ich kontrolovali a ovplyvňovali. (Müller 2008: 185) Tento problém sa týka aj paušálnej nedôvery k politickým inštitúciám. S nízkou dôveryhodnosťou politických inštitúcií a s už spomínanými obavami z riskantnosti verejného pôsobenia sa totiž spája riziko oslabenej motivácie občanov vstupovať do verejnej sféry.

Najvyššiu nedôveru na Slovensku dlhodobo vyvolávajú politické strany. Začiatkom roku 2010 bol pomer medzi občanmi dôverujúcimi a nedôverujúcimi politickým stranám 19 %: 76 %, pričom v predchádzajúcich rokoch podiel dôverujúcich osciloval medzi 11 % a 24 %. (Bútorová – Gyárfášová 2010: 259)²²

²¹ Podobné poznatky priniesol vo februári 2010 výskum Centra pre výskum verejného mínění Sociologického ústavu Akadémie vied Českej republiky. Podľa neho sa iba minimum českých respondentov prikláňalo k názoru, že medzi politikmi prevažujú takí, čo sa zaujímajú o názory obyčajných ľudí. Za najdôležitejšie motívy vstupu do politiky respondenti pokladali nielen možnosť ovplyvňovať verejné záležitosti, ale aj viaceré motívy, s ktorými sa spája skôr negatívna konotácia – napríklad snaha získať moc, nadobudnúť majetok, osobne vyniknúť, presadiť záujmy svojej strany či záujmy blízkej skupiny. (Tabery 2010)

²² Podľa opakovaného výskumu v rokoch 1994 a 2004 iba približne štvrtina respondentov videla v politických stranách záruku demokratickej politiky. (Aktuálne, 1994 a Empirické..., 2004a) To, pravda, neznamená, že by občania nerozlišovali

Podstatne väčšou rozkolísanosťou sa vyznačuje postoj občanov k ďalším inštitúciám reprezentatívnej demokracie – predovšetkým k vrcholovým politickým inštitúciám, ako je Národná rada SR, vláda či prezident. Tento vzťah je výraznejšie situačne podmienený a závisí od politického i personálneho zloženia uvedených inštitúcií. Miera nedôvery k týmto inštitúciám nedosiahla ani v tých najkritickejších obdobiach mieru dištancu verejnosti od politických strán ako celku. (Bútorová – Gyárfášová 2010: 258-259) Pokiaľ ide o postoje občanov k orgánom miestnej samosprávy, tie sa na rozdiel od vlády a parlamentu počas uplynulých dvoch desaťročí vyznačovali vyššou stabilitou a dlhodobou prevahou dôvery nad nedôverou²³.

4.3. Predstavy o vzťahu občanov a politikov

Miera občianskej participácie súvisí s tým, ako radoví občania vnímajú svoje miesto v politickom živote. Ako ukázal výskum *Občianstvo a participácia...* z roku 2008, na prvý pohľad medzi nimi prevažuje princíp participácie a spoluzodpovednosti. Takmer všetci respondenti súhlasili s názorom, že ak moc nemá byť zneužívaná, mali by ju „občania väčšmi kontrolovať“ (85 %), ako aj s tvrdením, že v podmienkach parlamentnej demokracie sú občania „povinní postarať sa o to, aby sme mali dobrú vládu“ (80 %). Výrazná väčšina sa stotožnila aj s názorom, že „keby sme ako občania spojili svoje sily, vedeli by sme vyriešiť mnohé problémy, ktoré politici dlhodobo ignorujú“ (75 %). Takmer všetci požadovali od politikov, aby diskutovali s občanmi pri prijímaní rozhodnutí, ktoré sa ich dotýkajú (92 %).

Súbor týchto deklarácií vyžaruje participačný étos a vieru v účinnosť participácie. Pri bližšom preskúmaní a „krízovej kontrole“ týchto výrokov za pomoci odpovedí respondentov na iné otázky sa však ukazuje, že majú značne deklaratívny charakter, takže priveľký optimizmus pri hodnotení participačného potenciálu občanov by nebol namieste²⁴.

Po prvé preto, lebo uvedené názory sa kombinujú u mnohých ľudí s priznaním občianskej bezmocnosti a neschopnosti ovplyvňovať politické rozhodovanie, na čo sme upozornili v časti 4.1. Po druhé preto, lebo významnej časti

medzi konkrétnymi politickými stranami. Ako dokumentoval napríklad reprezentatívny výskum Inštitútu pre verejné otázky z februára 2010, hodnotenie dôveryhodnosti strán je ovplyvnené najmä politickými preferenciami respondentov. (Bútorová – Gyárfášová 2010: 266-270)

²³ Kľúčovým faktorom prevažujúcej dôvery k orgánom miestnej samosprávy je ich väčšia blízkosť k občanom, a teda aj lepšie predpoklady na kontrolu a skladanie účtov. Priaznivá je aj okolnosť, že orgány miestnej samosprávy poskytujú väčší priestor pre nezávislých kandidátov či vytváranie volebných koalícií.

²⁴ Jedným z argumentov na podporu tohto tvrdenia je napríklad „uzemňujúci“ poznatok z opakovaného reprezentatívneho výskumu agentúry FOCUS (z roku 1995) a Inštitútu pre verejné otázky (2006), podľa ktorého postulát aktívneho občianstva bol jedným z najsilnejších normatívnych očakávaní na správanie mužov i žien na Slovensku. (Bútorová 1996 a 2008) Záujem o veci verejné označilo za veľmi dôležitú atribút „správneho“ či „ideálneho muža“ v roku 2006 iba 14 % respondentov, pričom od roku 1995 sa tento podiel takmer nezmenil (13 %). Požiadavka, aby boli ženy aktívnymi občiankami, síce mierne zosilnela (10 % v roku 2006 oproti 6 % v roku 1995), naďalej však zaostávala za požiadavkou na angažovanosť mužov, čo je v súlade s tradičnými rodovými očakávaniami. Týmto údajom možno pripísať vysokú spoľahlivosť, lebo boli získané prostredníctvom výskumu, ktorý sa nezameriaval primárne na problematiku občianstva, takže respondenti neboli konštrukciou dotazníka vystavení pokušeniu štylizovať sa do „politicky korektnej“ pózy.

verejnosti je vlastné paternalistické presvedčenie, že „najlepšia vláda je tá, ktorá o všetkom rozhoduje sama“ (súhlasí 44 %, nesúhlasí 52 %). U menšej časti sa toto presvedčenie dokonca spája s explicitným schvaľovaním príkro formulovanej tézy, že „my občania by sme sa nemali miešať politikom do remesla“ (19 %). Jana Plichtová to označuje ako „autoritársku podriadenosť“, v ktorej vidí dôsledok „interiorizácie modelu spoločnosti striktno rozdelenej na mocnú elitu a tých ostatných – ovládaných a bezmocných, akceptácie statusu poslušného a nekritického občana“. (Plichtová 2010)

Tento postoj je významnou brzdou participácie občanov na verejnom diani. Jeho rozšírenosť vyviera z dlhodobej historickej skúsenosti zo života v nedemokratických režimoch. Tieto pomery ľudí odrádzali od toho, aby praktizovali participatívnu politickú kultúru (Almond – Verba 1963: 17 a n.) a aby sa opakovane presvedčali, že aktívne vstupovanie do verejného diania môže byť efektívnym prostriedkom na presadzovanie ich záujmov a cieľov. Namiesto toho sa v nich upevnil návyk delegovať zodpovednosť za seba na štát a jeho hierarchické inštitúcie, čím sa v kolektívnej mentalite zakorenil syndróm naučenej bezmocnosti.

Treba však podotknúť, že aj vlády, ktoré sa striedali pri moci po roku 1989, sa odlišovali v prístupe k participácii občanov na verejnom živote. Kým kabinety Vladimíra Mečiara a Roberta Fica prejavovali k nezávislým občanom podozrievavý až otvorene hostilný vzťah, počas oboch funkčných období vlády Mikuláša Dzurindu (1998 – 2006) sa ostrie antagonizmu medzi vládnu koaličiou a občianskou spoločnosťou čiastočne otupilo a do istej miery sa posilnilo partnerstvo a kooperácia²⁵.

V ochote respondentov odovzdať sa do rúk „najlepšej vlády“ sa však prejavuje aj čosi iné: podliehanie perfekcionistickej ilúzii, že predstavitelia exekutívy sú schopní ponúknuť dokonalé riešenia bez verejnej deliberácie, bez názorových stretov s politickou opozíciou a ďalšími aktérmi, bez hľadania dohody a kompromisov. Ako varuje Müller, takáto ilúzia, založená na „nedostatku trpezlivo posudzovania demokracie, je vážnym nebezpečenstvom pre každú demokraciu a prináša väčšinou sklamanie, ktorého najhorším vyústením môže byť odpútanie sa od politického systému“. (Müller 2008: 197)

V znechutení časti verejnosti z údajných „zbytočných ustavičných hádok medzi politikmi“ sa odráža istá nostalgia za érou komunizmu, keď nedemokratická moc „nezaťažovala“ občanov otvorenými spormi medzi politikmi, pripúšťajúcimi nedokonalosť svojich riešení. Je to aj nostalgia za modelom riadenia so silnými technokratickými prvkami, pri ktorom predstavitelia moci stavali verejnosť pred hotové nespochybniteľné rozhodnutia, opierajúce sa o zaručenú

²⁵ Vývoj tohto vzťahu podrobne mapujú kapitoly o mimovládnych organizáciách v súhrnných správach o Slovensku každoročne vydávaných Inštitútom pre verejné otázky (napr. Demeš 1999; Strečanský – Bútora – Balázová et al. 2010), ako aj publikácia o vývoji občianskeho združovania po roku 1989. (Majchrák – Strečanský – Bútora 2004)

expertízu „politicky spoľahlivých“ odborníkov. Tento model vnímalo čoraz viac občanov utiahnutých do súkromia ako neperspektívny, zároveň však bol pre väčšinu tých, čo sa naň adaptovali, aj modelom pohodlným.

4.4. Záujem o politiku ako faktor občianskej participácie

To, že participačný ideál, ku ktorému sa formálne hlási výrazná väčšina ľudí na Slovensku, nie je veľmi účinným regulatívom ich skutočného správania, sa premieta aj do rozporu medzi deklarovaným záujmom občanov o verejné dianie a medzi úsilím, aké vynakladajú na to, aby sa v ňom orientovali.

Vo výskume *Občianstvo a participácia...* prejavili vyše dve tretiny respondentov (jednoznačný alebo prevažujúci) záujem o politiku na celoštátnej úrovni (71 %) i na komunálnej úrovni (68 %) a nadpolovičná väčšina záujem o svetovú (medzinárodnú) politiku (56 %), európsku politiku (55 %) a regionálnu (krajskú) politiku (53 %).

Za vysokou mierou deklarovaného záujmu o politiku však zaostáva úsilie občanov porozumieť jej prostredníctvom pravidelného získavania informácií. Iba 26 % respondentov sledovalo politické dianie denne a 28 % dva či trikrát za týždeň. Tretina mu však venovala pozornosť nanajvýš raz za týždeň a 13 % dokonca vôbec nie²⁶. Preto ani neprekvapuje, že respondenti, ktorí mali pocit, že nerozumejú politickému daniu, mierne prevažovali nad tými, čo sa v ňom cítili zorientovaní (53 %: 44 %).

Pritom sa žiada poznamenať, že toto rozloženie predstavuje mierne zlepšenie oproti polovici 90. rokov, keď podiel politicky nezorientovaných ľudí dosahoval až 62 %. (*Aktuálne...*, 1994: 55) Takýto priaznivý posun však nestačil na to, aby zvrátil, alebo aspoň zastavil opačný trend poklesu občianskej participácie. Naopak: prehlbujúci sa rozpor medzi narastajúcim pocitom orientovanosti a medzi klesajúcou občianskou angažovanosťou dokumentuje skutočnosť, že lepšie poznanie politického diania nemusí automaticky priniesť zvýšenie miery občianskej participácie. Za istých okolností môže pôsobiť skôr demobilizujúco.

5. Faktory občianskej participácie alebo či hlas je väčšmi počť

5.1. Sociálno-demografický profil aktérov občianskej participácie²⁷

V predchádzajúcej časti sme charakterizovali celkový trend vo vývoji občianskej participácie v kontexte dominantnej politickej kultúry na Slovensku. Na-

²⁶ Pokiaľ ide o zdroje informácií o politike, takmer všetci respondenti ich získavali z televízie (96 %), približne polovica z dennej tlače (54 %), z rozhlasu (54 %) a z rozhovorov s priateľmi a známymi (50 %), a napokon necelá pätina z internetu (18 %) a z týždenníkov (17 %). Najlepšie orientovaní v politickom dani sa cítili respondenti čerpajúci informácie z internetu (64 %) z nich uviedlo, že rozumejú tomu, čo sa deje v politike) a z dennej tlače (55 %).

²⁷ Hoci nasledujúce zistenia ilustrujeme na údajoch z roka 2008, podobné rozdiely v sociálno-demografickom profile aktívnych a pasívnych občanov dokumentujú aj údaje z rokov 1994 a 2004. (*Aktuálne...*, 1994: 62-64; *Empirické...*, 2004a)

sledujúci rozbor sa zameria na podobnosti a rozdiely v miere občianskej participácie v rozličných sociálnych prostrediach.

Ako zhrňa Kateřina Vráblíková, v teóriách participácie²⁸ sa pokladajú za jeden z troch kľúčových faktorov vysvetľujúcich rozdielnu mieru participácie „individuálne zdroje“ či kapacita jednotlivcov zapojiť sa do verejného diania, pod ktorými sa rozumie ich sociálno-demografický profil, resp. sociálno-ekonomický status²⁹. Druhým faktorom sú hodnoty, postoje a motívy a tretím zapojenosť do sociálnych sietí. (Vráblíková 2009: 871-872)

Aj my predovšetkým preskúmame, či existujú významné rozdiely v miere, do akej zasahujú do verejného diania jednotlivci patriaci do rozličných sociálnych prostredí. Táto otázka patrí medzi „klasické“ témy politickej sociológie, ktorú zaujíma, či sa v politike reprodukovujú sociálne nerovnosti.

Ako v tejto súvislosti konštatoval Michael Smith, „nerovnosť politickej participácie je zásadným problémom pre každý politický systém. Podľa súčasných politológov jednou z kľúčových téz demokratickej rovnosti je, že do procesu prijímania politických rozhodnutí by mal byť zahrnutý každý, koho záujmy môžu byť zasiahnuté. Aj v krajinách, ktoré zaručujú politickú rovnosť prostredníctvom systému politických a občianskych práv, sa môže líšiť skutočná schopnosť všetkých občanov využívať tieto práva.“ (Smith 2009: 488-489) Komparatívne výskumy pritom dokumentujú, že v postkomunistických krajinách sú nerovnosti v politickej participácii vyššie ako v západných krajinách. (Smith 2009: 513)

Pozrime sa, aké je vlastne rozloženie občianskej participácie na Slovensku. Na túto otázku možno odpovedať trojako: 1. porovnávaním participácie občanov na jednotlivých formách aktivít; 2. porovnávaním celkovej miery participácie občanov definovanej počtom rozličných aktivít, do ktorých sa zapájajú, resp. zamýšľajú zapájať; 3. porovnávaním priemernej miery participácie. V nasledujúcich tabuľkách prinášame údaje o celkovej a priemernej miere participácie³⁰.

Celkovú mieru participácie sme skonštruovali ako odvodený ordinálny znak či sumárny index, ktorý má varianty A až D. Rozlišujeme respondentov nevykonávajúcich, resp. nezamýšľajúcich vykonávať žiadnu aktivitu (A); respondentov vykonávajúcich, resp. zamýšľajúcich vykonávať 1 alebo 2 aktivity (B); 3 až 5 aktivít (C); 6 až 16 aktivít (D).

²⁸ Autorka sa opiera o tzv. model občianskeho dobrovoľníctva, ktorý vypracovali Sidney Verba, Kay L. Schlozman a Henry E. Brady. (Citované podľa Vráblíková 2009: 871)

²⁹ Henry Brady, Sidney Verba a Kay L. Schlozman vidia mechanizmus spájajúci sociálno-ekonomický status a politickú participáciu v troch zdrojoch, ktorými je čas, peniaze a vedomosti. Jednotlivé typy aktivít si vyžadujú rôzne zdroje, napríklad na darovanie peňazí sú potrebné peniaze, na účasť na demonštrácii čas, na pripomienkovanie zákonov a nariadení vzdelanie. (Citované podľa Vráblíková 2009: 873)

³⁰ Detailné informácie o participácii prostredníctvom každej zo 16 aktivít sú k dispozícii u autoriek.

Tabuľka č. 3: Celková a priemerná miera minulej a potenciálnej občianskej participácie (podľa rodu, veku, vzdelania, vybraných kategórií ekonomického postavenia a statusového sebazaradenia)

		Minulá participácia		Potenciálna participácia	
		Celková miera (%) A: B: C: D	Priemerná miera	Celková miera (%) A: B: C: D	Priemerná miera
Celá populácia		13: 30: 37: 20	0,215	10: 16: 23: 51	0,379
Rod	Muži	14: 27: 36: 23	0,224	11: 13: 22: 54	0,397
	Ženy	11: 33: 39: 17	0,207	9: 18: 25: 48	0,362
Sila a významnosť vzťahu		0,096*	0,049	0,084*	0,067
Vek	18 – 29	25: 36: 40: 9	0,148	10: 10: 26: 54	0,405
	30 – 39	10: 31: 42: 17	0,201	9: 16: 18: 57	0,419
	40 – 49	9: 24: 38: 29	0,264	11: 14: 18: 57	0,417
	50 – 59	9: 29: 37: 25	0,243	10: 17: 18: 55	0,374
	60 a viac	7: 30: 41: 22	0,240	10: 23: 33: 34	0,297
Sila a významnosť vzťahu		0,261***	0,240	0,210***	0,178
Vzdelanie	Základné	21: 36: 32: 11	0,163	16: 25: 29: 30	0,270
	Stredné bez maturity	13: 33: 35: 19	0,205	10: 18: 24: 48	0,351
	Stredoškolské	9: 28: 42: 21	0,234	7: 10: 21: 62	0,440
	Vysokoškolské	5: 19: 40: 36	0,306	5: 9: 15: 71	0,524
Sila a významnosť vzťahu		0,232***	0,236	0,266***	0,298
Vybrané kategórie ekonomického postavenia	Nekvalifikovaní robotníci	17: 42: 31: 10	0,165	20: 12: 24: 44	0,282
	Úradníci	7: 25: 46: 22	0,253	8: 10: 18: 63	0,491
	Tvoriví odborní pracovníci	1: 15: 42: 42	0,354	2: 6: 13: 79	0,582
	Podnikatelia bez zamestnancov	7: 27: 37: 29	0,253	10: 6: 13: 71	0,449
	Dôchodcovia	8: 32: 40: 20	0,227	12: 23: 31: 34	0,288
	Študenti	38: 38: 18: 6	0,109	11: 11: 22: 56	0,445
	Nezamestnaní	31: 33: 25: 11	0,138	21: 23: 17: 39	0,304
Sila a významnosť vzťahu		0,361***	0,326	0,305***	0,330
Statusové sebazaradenie	Najnižšia a nižšia stredná vrstva	16: 36: 34: 14	0,185	15: 21: 27: 37	0,298
	Stredná vrstva	11: 28: 40: 21	0,225	7: 14: 22: 57	0,416
	Vyššia stredná a najvyššia vrstva	9: 30: 32: 29	0,268	7: 14: 16: 63	0,445
Sila a významnosť vzťahu		0,145***	0,150	0,205***	0,215

Poznámka 1: A = žiadna aktivita; B = 1 až 2 aktivity; C = 3 až 5 aktivít; D = 6 až 16 aktivít.

Poznámka 2: Priemerná miera participácie od 0,00 (0 aktivít) až po 1,00 (16 aktivít).

Poznámka 3: Silu vzťahu medzi nezávisle premennými a celkovou mierou participácie meria koeficient kontingencie a silu vzťahu medzi nezávisle premennými a priemernou mierou participácie meria Eta koeficient.

Poznámka 4: -- Vzťah nie je štatisticky významný.

* Vzťah je významný na hladine významnosti 0,5.

** Vzťah je významný na hladine významnosti 0,01.

*** Vzťah je významný na hladine významnosti 0,001.

Zdroj: COPART-KVSBK /IVO, november 2008.

Priemerná miera participácie môže nadobudnúť hodnoty od 0,00 (ak respondent/ka nevykonával/a, resp. nezamýšľala vykonávať žiadnu aktivitu) až po 1,00 (ak respondent/ka vykonáva, resp. zamýšľala vykonávať všetkých 16 aktivít).

Tabuľka č. 3 dokumentuje, akou celkovou mierou minulej a potenciálnej participácie sa vyznačuje celá populácia, ako aj jednotlivci s rozdielnym sociálno-demografickým profilom. Ďalej ponúka údaje o priemernej miere minulej a potenciálnej participácie. Obsahuje aj informácie o významnosti vzťahu medzi sociálno-demografickými premennými a medzi celkovou mierou participácie, resp. priemernou mierou participácie, ako aj o sile tohto vzťahu, ktorá je vyjadrená v prípade celkovej miery participácie koeficientom kontingencie a v prípade priemernej miery participácie Eta koeficientom³¹.

Ako ukazuje prvý riadok tabuľky č. 3, rozdiely v celkovej miere minulej a potenciálnej občianskej participácie sa najvýraznejšie premietajú do zastúpenia respondentov s najvyššou mierou participácie: kým pre uplynulých desať rokov uviedlo takéto široké rozpätie aktivít iba 20 % respondentov, pre nastávajúce obdobie deklarovalo záujem zapojiť sa do 6 až 16 aktivít až 51 % respondentov.

Všimnime si teraz rodové rozdiely. Pri porovnávaní celkovej miery minulej i potenciálnej participácie sa prejavuje veľmi mierne zaostávanie žien za mužmi.

Keď sa však detailnejšie pozrieme na rodové rozdiely pri jednotlivých formách participácie, vynorí sa pestrejší obraz. Participačné aktivity možno rozdeliť do troch skupín. Prvú skupinu tvorí päť aktivít, o ktoré prejavovali častejšie záujem muži (kandidovanie do verejnej funkcie; práca pre politickú stranu; účasť na verejných diskusiách, rokovaníach a vyjednávaniach; účasť na politickom mítingu; obrátenie sa na politického činiteľa). O účasť na charitatívnych zbierkach zase prejavujú vyšší záujem ženy. Pri ostatných aktivitách sú rodové rozdiely zanedbateľné. Toto konštatovanie sa v mierne pozmenenej podobe vzťahuje aj na aspirácie žien a mužov do budúcnosti.

Najvýraznejšie rodové rozdiely sa prejavujú pri zapájaní sa do verejnej diskusie a pri politických aktivitách na báze individuálnej iniciatívy. Vysvetlenie treba hľadať nielen vo výraznej prevahe prítomnosti mužov v politike, ale aj v reprodukcii stereotypného vnímania politiky ako typicky mužského segmentu verejnej sféry. Hoci prevažujúca časť žien pokladá zastúpenie žien v politike, najmä vo vrcholovej, za nedostačujúce (Gyárfášová – Bútorová – Filadelfiová 2008: 286-289), predsa sa v ich správaní i aspiráciách do budúcnosti reprodukovujú rodové nerovnosti a prejavuje sa zaostávanie aspirácií žien výraznejšie zasiahnuť do formovania verejného diania.

³¹ Na interpretáciu hodnôt Eta koeficientu možno použiť nasledujúcu škálu: korelácia nižšia ako 0,1 je triviálna; 0,1 – 0,3 malá; 0,3 -0,5 stredná; vyššia ako 0,5 veľká (<http://rimarcik.com/navigator/ds2in.html>, dátum prístupu 25. 8. 2010).

Tieto zistenia sú v súlade so všeobecnejším poznatkom z medzinárodných výskumov, že ženy sa spravidla menej angažujú v tradičných politických aktivitách a naopak, nachádzajú väčší priestor na participáciu v aktivitách mimo politických inštitúcií, t.j. v občianskych aktivitách v užšom chápaní. Zároveň pripomeňme poznatok z komparatívneho výskumu ESS 2004 – 2005, že rodové rozdiely v participácii sú v postkomunistických krajinách vyššie než v západných krajinách. (Smith 2009: 510-511)

Vplyv veku na celkovú mieru minulej i potenciálnej participácie je silnejší a štatisticky významnejší. Najaktívnejší boli štyridsiatnici a na druhom mieste päťdesiatnici. Treba však upozorniť, že najmladší respondenti boli znevýhodnení formuláciou otázky zisťujúcou aktivity za posledných 10 rokov. Keď išlo o možnú participáciu v budúcnosti, mladí ľudia – dvadsiatnici a tridsiatnici – o ňu v čase výskumu neprejavovali nadštandardný záujem. Od ostatných vekových kategórií sa najvýraznejšie odlišovali respondenti vo veku nad 60 rokov s podštandardným potenciálom participácie.

Pokiaľ ide o konkrétne aktivity, pri niektorých z nich záujem o budúcu participáciu klesá so zvyšujúcim sa vekom. Najvýraznejšia je táto tendencia v prípade potenciálnej účasti na internetových diskusiách, na práci mimovládnych organizácií a na demonštráciách. O všetky tieto formy participácie prejavujú najvyšší záujem dvadsiatnici. Generácia tridsiatnikov sa zase vyznačuje nadpriemerným záujmom o politické aktivity na báze individuálnej iniciatívy, napríklad o kandidovanie do verejnej funkcie či o prácu pre politickú stranu.

Silnejším faktorom podmieňujúcim nielen celkovú mieru minulej a budúcej participácie, ale aj záujem o všetkých 16 skúmaných aktivít je vzdelanie. S jeho rastom sa zvyšuje miera minulej participácie, ako aj potenciál budúcej participácie. Súdiac podľa proklamovaných zámerov respondentov, mohli by sa v budúcnosti nožnice občianskej participácie medzi ľuďmi s nízkym a vysokým vzdelaním otvoriť ešte väčšmi ako v uplynulom desaťročí. Podobná štatisticky významná a silná korelácia existuje aj medzi mierou minulej a budúcej participácie a ďalšími prvkami kultúrneho kapitálu, ako je znalosť cudzích jazykov či digitálna gramotnosť.

Z hľadiska ekonomického postavenia prejavovali v minulosti najvyššiu mieru občianskej participácie tvoriví odborní pracovníci. Naopak, najmenej aktívni boli nezamestnaní a študenti, ktorí však boli znevýhodnení formuláciou otázky. S podštandardným participačným potenciálom nezamestnaných, ale najmä nekvalifikovaných manuálnych pracovníkov treba rátať aj pre budúcnosť. Naopak, nadpriemerným potenciálom disponujú tvoriví odborní pracovníci a v menšej miere aj úradníci, živnostníci a študenti. Podľa odpovedí dôchodcov sa dá v budúcnosti očakávať ich participácia na užšom spektre

aktivít. Predstavy o úplnom utiahnutí sa seniorov do súkromia však nemajú v našich zisteniach oporu.

Štatisticky významným, i keď pomerne slabým faktorom vysvetľujúcim mieru občianskej participácie je statusová sebaidentifikácia. Najnižšou mierou minulej i potenciálnej participácie sa vyznačovali respondenti, ktorí videli svoje miesto na nižších priečkach spoločenského rebríčka. Naopak, najvyššia miera participácie bola charakteristická pre respondentov, ktorí sa identifikovali s vyššou strednou či najvyššou vrstvou. Súdiac podľa odpovedí respondentov, v budúcnosti by sa mohlo zväčšiť zaostávanie miery participácie ľudí identifikujúcich sa s nižšími vrstvami. Naopak, ľudia pociťujúci príslušnosť k strednej vrstve by mohli znížiť svojej zaostávanie za tými, čo sa cítia byť na vyšších statusových priečkach.

Ak by sme mali stručne odpovedať na otázku, ktorú sme si položili na začiatku tejto kapitoly, či hlas bolo vlastne vďaka občianskej participácii na Slovensku počuť, potom môžeme konštatovať, že to boli častejšie najmä ľudia vzdelanejší, s vyšším kultúrnym kapitálom, s náročnejšími duševnými profesiami, ktorí pociťujú príslušnosť k vyššej strednej či najvyššej vrstve. Aj na slovenskú spoločnosť teda môžeme vzťahovať konštatovanie iných autorov, že existujú významné nerovnosti v občianskej participácii. (Lijphart 1996; Smith 2009; Vráblíková 2009; Ágh 2010) Ako ďalej odhalilo porovnanie rozloženia miery minulej a potenciálnej participácie, za inak nezmenených okolností možno v nastávajúcom období hypoteticky predpokladať, že tieto nerovnosti sa budú nielen reprodukovať, ale dokonca aj prehlbovať.

5.2. Názorový a hodnotový profil aktérov občianskej participácie

Predstavy o role občanov k politike

Pozrime sa teraz, ako na občiansku participáciu na Slovensku pôsobí druhá kategória faktorov – hodnoty, postoje a motívy. Podľa zahraničných výskumov má na politickú participáciu jednotlivcov vplyv ich presvedčenie o schopnosti angažovať sa (tzv. vnútorná účinnosť), ako aj o tom, že ich aktívne správanie môže ovplyvniť politické rozhodovanie (tzv. vonkajšia účinnosť). Participáciu ďalej podporuje akceptovanie politickej angažovanosti ako občianskej povinnosti. (Thomassen – van Deth 1998; Duch 1998)

Aj analýza dát z výskumu *Občianstvo a participácia...* ukazuje, že so zvýšeným záujmom o politiku, s intenzívnejším sledovaním politického diania a so silnejším pocitom politickej orientovanosti sa spája intenzívnejšia participácia občanov na celom spektre skúmaných aktivít. To sa premieta aj do vyššej celkovej miery participácie, či už doterajšej alebo zamýšľanej v budúcnosti. Obe tieto súvislosti boli štatisticky významné aj pre každú zo 16 skúmaných aktivít. Dokumentoval to výskum z roku 2008 (tabuľka č. 4), ale aj predchádzajúce výskumy. (Empirické..., 1994 a 2004a)

Tabuľka č. 4: Celková a priemerná miera minulej a potenciálnej občianskej participácie (podľa záujmu o politiku, orientovanosti v nej a podľa dôvery k iným ľuďom)

		Minulá participácia		Potenciálna participácia	
		Celková miera (%) A: B: C: D	Priemerná miera	Celková miera (%) A: B: C: D	Priemerná miera
Celá populácia		13: 30: 37: 20	0,215	10: 16: 23: 51	0,379
Záujem o celoštátnu politiku	Áno a skôr áno	7: 26: 41: 26	0,251	6: 13: 22: 60	0,436
	Nie a skôr nie	23: 44: 28: 5	0,131	19: 26: 28: 27	0,239
Sila a významnosť vzťahu		0,349***	0,320	0,344***	0,327
Orientovanosť v politike	Áno a skôr áno	7: 23: 39: 31	0,273	5: 14: 19: 62	0,458
	Nie a skôr nie	17: 36: 36: 11	0,169	14: 17: 27: 42	0,317
Sila a významnosť vzťahu		0,277***	0,298	0,238***	0,261
Interpersonálna dôvera	Áno a skôr áno	9: 27: 40: 24	0,244	6: 11: 22: 61	0,436
	Nie a skôr nie	15: 33: 36: 16	0,192	12: 20: 24: 43	0,337
Sila a významnosť vzťahu		0,148***	0,143	0,202***	0,187

Poznámka 1: Záujem o politiku na celoštátnej úrovni, porozumenie politickému daniu sa pôvodne zisťovali na štvorstupňovej škále. V tabuľke sú spojené varianty „úplne a skôr áno“ a „vôbec a skôr nie“. Variant „neviem“ neuvádzame.

Poznámka 2: Dôveru k iným ľuďom vyjadrovali odpovede na otázku „Myslíte, že väčšine ľudí možno dôverovať?“ V tabuľke sú spojené varianty „úplne a skôr áno“ a „vôbec a skôr nie“. Variant „neviem“ neuvádzame.

Poznámka 3: A = žiadna aktivita; B = 1 až 2 aktivity; C = 3 až 5 aktivít; D = 6 až 16 aktivít.

Poznámka 4: Priemerná miera participácie od 0,00 (0 aktivít) až po 1,00 (16 aktivít).

Poznámka 5: Silu vzťahu medzi nezávisle premennými a celkovou mierou participácie meria koeficient kontingencie a silu vzťahu medzi nezávisle premennými a priemernou mierou participácie meria Eta koeficient.

Poznámka 6:

-- Vzťah nie je štatisticky významný.

* Vzťah je významný na hladine významnosti 0,5.

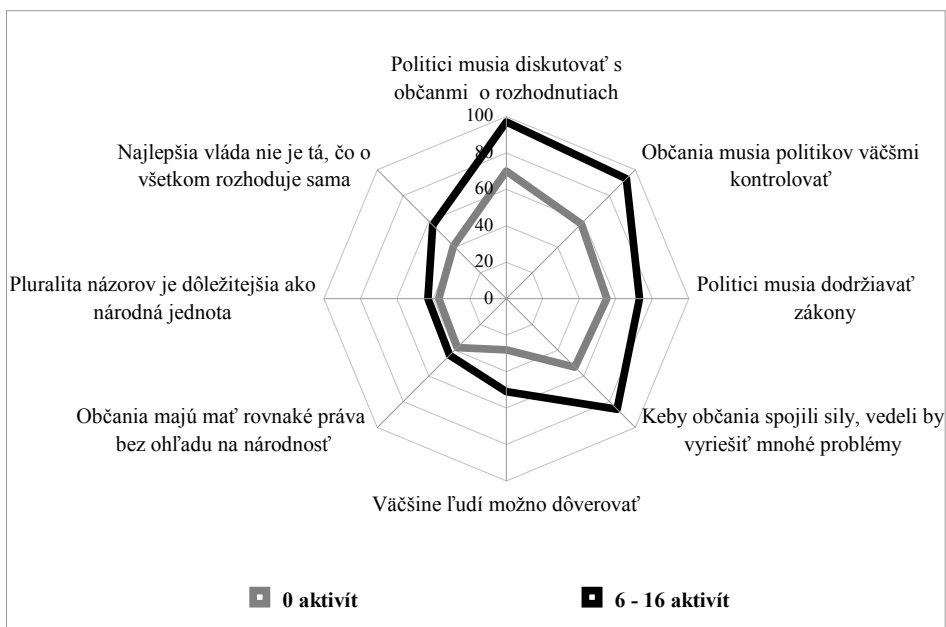
** Vzťah je významný na hladine významnosti 0,01.

*** Vzťah je významný na hladine významnosti 0,001.

Zdroj: COPART-KVSBK /IVO, november 2008.

Ľudia, ktorí doteraz aktívne participovali na verejnom dani, i ľudia, ktorí tak mienia robiť v budúcnosti, sa ďalej odlišujú od ostatných názormi na politiku i na rolu občanov vo vzťahu k mocenskej elite. Vo všetkých prípadoch, bez ohľadu na typ zamýšľanej aktivity, kladú väčší dôraz na spoluzodpovednosť občanov za stav politiky. Väčšmi zdôrazňujú, že politici by mali diskutovať s občanmi o rozhodnutiach, ktoré sa ich týkajú. Sú väčšmi presvedčení, že občania by mali politikov viac kontrolovať. Väčšmi veria, že keby občania spojili sily, vedeli by vyriešiť mnohé problémy. Tieto rozdiely znázorňuje graf č. 1, ktorý porovnáva profily respondentov s najnižšou (nulovou) a najvyššou mierou potenciálnej participácie.

Graf č. 1: Názorový a hodnotový profil nositeľov najnižšej a najvyššej miery potenciálnej participácie

Zdroj: COPART-KVSBK/IVO, november 2008.

Podobne aj vo výskumoch z rokov 1994 a 2004 sa vyššou mierou minulej participácie i vyšším participačným potenciálom do budúcnosti vyznačovali respondenti, ktorí boli presvedčení, že by sa vedeli brániť nesprávnym politickým rozhodnutiam prijatým na celoštátnej či lokálnej úrovni. (Empirické..., 1994 a 2004a)

Silnejšie presvedčenie aktívnych občanov o váhe občianskeho hlasu úzko súvisí s ich ďalšou charakteristikou – s vyššou dôverou, akú pociťujú k iným ľuďom. Táto korelácia je štatisticky významná nielen pre celkovú i priemernú mieru minulej či zamýšľanej participácie (tabuľka č. 4), ale aj pre 12 zo 16 foriem minulej občianskej participácie a pre 13 zo 16 foriem potenciálnej občianskej participácie. Toto zistenie dokumentuje kľúčový význam interpersonálnej dôvery, od ktorej sa odvíja aj viera v zmyslupnosť občianskej participácie, motivujúca ľudí k spoločensky angažovanému správaniu. Zároveň však hypoteticky predpokladáme, že medzi občianskou participáciou a interpersonálnou dôverou existuje obojsmerné pôsobenie.

Ako ukazujú komparatívne výskumy, hladina vzájomnej dôvery v spoločnosti je na Slovensku pomerne nízka. Jej vývoj od začiatku 90. rokov mal sínusoidný priebeh, pričom reagoval na meniacu sa spoločensko-politickú situ-

áciu. (Bútorová 2010: 322) Rok 2008, z ktorého pochádzajú analyzované dáta, zapadal do obdobia, keď bola interpersonálna dôvera oslabená. Táto okolnosť pravdepodobne prispela ku konštatovanému poklesu miery minulej participácie, ako aj k oslabeniu participačného potenciálu do budúcnosti.

Ako dokumentujú zistenia z roka 2004 i 2008, okrem interpersonálnej dôvery je pre respondentov s vyšším participačným potenciálom charakteristická aj vyššia dôvera k niektorým inštitúciám. Toto konštatovanie však platí selektívne – len pre aktérov niektorých foriem participácie a pre niektoré druhy inštitúcií. Tak napríklad pre respondentov, ktorí deklarovali zámer zúčastniť sa na voľbách a zapojiť sa do riešenia lokálnych problémov, bolo v roku 2008 charakteristické, že pociťovali zvýšenú dôveru k parlamentu i k miestnemu zastupiteľstvu. Naopak, potenciálni účastníci rôznych druhov kolektívnych protestov prejavovali k týmto inštitúciám zvýšenú nedôveru. Respondenti, ktorí sa mienili v budúcnosti zapojiť do charitatívnych zbierok či do pripomienkovania zákonov a nariadení, pociťovali zase častejšie dôveru k mimovládny organizáciám.

Celkovo možno konštatovať, že vyššou mierou občianskej participácie sa vyznačujú ľudia s väčším záujmom o politiku, ktorí ju intenzívnejšie sledujú, čím zvyšujú svoju pripravenosť na kvalifikovaný vstup do verejného priestoru. Významnou črtou profilu aktívnych občanov je ich väčšie stotožnenie sa s cieľmi deliberatívnej demokracie – ich nadštandardná identifikácia s konzultatívnym spôsobom rozhodovania, s kontrolou politikov zo strany občanov, so spoluzodpovednosťou občanov za kvalitu vládnutia a ich silnejšie presvedčenie o účinnosti občianskej participácie. A napokon, občianska participácia a vzájomná dôvera v spoločnosti sa navzájom podporujú a posilňujú.

Názory na spoločenskú transformáciu a vyznávané princípy

Položme si teraz otázku, či sa aktívnejší občania odlišujú aj hodnotením vývoja na Slovensku po roku 1989 či normatívnymi predstavami o princípoch fungovania spoločnosti.

Výskum agentúry FOCUS z konca roka 1994 dal na túto otázku kladnú odpoveď. Po prvé vyvrátil predstavu, že potenciál občianskej participácie je najväčší u ľudí, ktorí sa cítia byť obeťami transformácie; podľa neho sociálno-ekonomická frustrácia a protireformné postoje naopak prehlbujú politickú apatiu³². Po druhé naznačil, že kultúra aktívnej participácie na politickom živote by mohla zapustiť pevnejšie korene medzi ľuďmi priaznivo naklonenými spoločenskej transformácii – teda u prívržencov ponovembrového

³² Toto konštatovanie zdanlivo protirečí skutočnosti, že v parlamentných voľbách v roku 1994 sa vyznačovali nadpriemernou voličskou účasťou práve menšie obce s vyšším zastúpením sociálno-ekonomickej frustrácie a protireformných postojov. Treba si však uvedomiť, že účasť na voľbách je iba jednou z mnohých foriem občianskej participácie, ktorú možno zmobilizovať aj za pomoci populistického oslovenia voličov, ako to bolo práve v roku 1994. Spôľahlivejším „testom“ hlbšieho záujmu o veci verejné je podľa nás širšie spektrum participačných aktivít v medzivolebnom období.

režimu, ľudí inklinujúcich k demokratickým politickým princípom, prozápadne orientovaných. (Aktuálne..., 1994: 62-64) Z tohto profilu respondentov s vyšším potenciálom občianskej participácie sa dalo v roku 1994 usudzovať, že protagonistami zápasu so silnejúcimi prejavmi autoritárstva za vlády V. Mečiara nebudú príslušníci najnižších sociálnych vrstiev, ale skôr proreformne a prodemokraticky orientovaní občania pociťujúci príslušnosť k strednej vrstve. Nastávajúce obdobie skutočne prinieslo mobilizáciu rozličných zložiek občianskej spoločnosti, predovšetkým mimovládnych organizácií, ale aj odborov, stavovských a ďalších organizácií, ktorá prispela k politickému obratu vo voľbách 1998. Očakávania formulované na základe empirických výskumných zistení sa teda potvrdili. (Bútora – Mesežnikov- Bútorová 1999)

Uvedené tendencie zachytil aj výskum v roku 2004. Ukázal, že vyššou mierou participácie v uplynulom období sa skutočne vyznačovali ľudia, ktorí boli presvedčení o nutnosti hlbokých politických a ekonomických zmien a ktorí priaznivejšie hodnotili vývoj vlastnej finančnej situácie. Podľa jeho zistení by takto mohol vyzerat' aj profil ľudí, od ktorých sa pravdepodobne dala očakávať vyššia miera občianskej participácie v budúcnosti. Výskum zároveň odhalil, že potenciál občianskej participácie bol vyšší u respondentov, ktorí nepatrili medzi vyznávačov štátneho paternalizmu a pripisovali väčšiu váhu individuálnej zodpovednosti a iniciatíve. (Empirické..., 2004a)

Podobne si aj výskum z roku 2008 položil otázku, či sa vyšším potenciálom participácie vyznačujú respondenti, ktorí väčšmi odmietajú autoritársky a paternalistický spôsob vládnutia. Konkrétne nás zaujímalo, či častejšie zaujímajú záporné stanovisko k výroku „Najlepšia vláda je tá, ktorá o všetkom rozhoduje sama“. Empirické dáta potvrdili existenciu štatisticky významnej korelácie medzi týmto presvedčením a celkovou mierou minulej i zamýšľanej participácie: koeficienty kontingencie dosahovali hodnotu 0,202 a 0,265, oba na hladine významnosti 0,001. Spomedzi 16 foriem potenciálnej participácie bola korelácia štatisticky významná až v 9 prípadoch.

Ďalej nás zaujímalo, aké nároky kladú aktívni občania na správanie sa politikov – konkrétne, či sa respondenti s vyšším participačným potenciálom vyznačujú silnejším dôrazom na požiadavku, aby politici za každých okolností dodržiavali zákony, alebo či naopak tolerujú aj porušovanie zákonov zdôvodnené „dobrom pre občanov“. Tento vzťah bol štatisticky významný, aj keď slabý, iba v prípade celkovej miery potenciálnej participácie (koeficient kontingencie 0,109 na hladine významnosti 0,05), nie však minulej participácie. Vyšší dôraz na rešpektovanie vlády zákona sa prejavil u potenciálnych účastníkov 7 zo 16 foriem potenciálnej participácie.

Po tretie sme zisťovali, či sa aktívnejší občania odlišujú od ostatných svojím postojom k právam etnických menšín. Konkrétne nás zaujímalo, či prikladajú nadštandardnú dôležitosť požiadavke, aby „boli rešpektované práva všetkých

občanov bez ohľadu na ich národnosť“, alebo či naopak nadštandardne často zastávajú názor, že v „Slovenskej republike by mali mať rozhodujúce slovo Slováci“. Analýza nepotvrdila existenciu štatisticky významného vzťahu ani v prípade minulej participácie, ani v prípade potenciálnej participácie. Detailnejší pohľad ukázal, že spomedzi 16 foriem potenciálnej participácie bola korelácia štatisticky významná len v dvoch prípadoch.

Štvrtá otázka, na ktorú umožnil výskum v roku 2008 odpovedať, voľne súvisí s predchádzajúcou. Zaujímalo nás, či ľudia s vyšším participačným potenciálom kladú zvýšený dôraz na potrebu rešpektovať pluralitu názorov a demokraciu, alebo či sa im väčšmi prihovára apel na jednotu a zomknutosť národa. V tomto prípade sme zistili štatisticky významný, aj keď slabý rozdiel iba v postojoch respondentov s rozdielnou celkovou mierou potenciálnej participácie (koeficient kontingencie 0,101 na hladine 0,05). Bližší pohľad na potenciálnych nositeľov konkrétnych participačných aktivít odhalil štatisticky významnú koreláciu v prípade 5 zo 16 foriem.

Z uvedených zistení vyplývajú nasledujúce tri závery.

Po prvé, výskumy pochádzajúce z troch rozdielnych období – z rokov 1994, 2004 a 2008 – naznačili, že respondenti, ktorí prejavovali vyšší záujem občiansky sa angažovať v budúcnosti, sa na rozdiel od pasívnych respondentov väčšmi hlásili k niektorým hodnotám liberálnej demokracie. Podľa všetkých troch výskumov bolo medzi nimi viac vyznávačov individuálnej zodpovednosti a menej zástancov autoritárskeho či paternalistického štýlu vládnutia; podľa najnovšieho výskumu väčšmi zdôrazňovali požiadavku, aby politici rešpektovali zákony.

Po druhé, z výskumu z roku 2008 nevyplýva, že by sa aktívnejší občania výrazne častejšie hlásili k občianskemu princípu a boli imúnnejší voči nacionalistickým argumentom. Treba však pripomenúť, že tento výskum zachytil slovenskú populáciu uprostred funkčného obdobia vládnej koalície Smeru-SD, Slovenskej národnej strany (SNS) a Ľudovej strany – Hnutia za demokratické Slovensko (ĽS-HZDS), ktorá povýšila nacionálno-populistickú rétoriku na dominantný spôsob politickej argumentácie a oslovovania verejnosti. S odstupom času môžeme konštatovať, že o necelé dva roky v parlamentných voľbách 2010 napokon mierne prevážil prúd, ktorý odmietol ďalšie vyhrocovanie etnického napätia a mobilizáciu za pomoci vytvárania obrazu etnického nepriateľa. Preto možno hypoteticky predpokladať, že keby sa výskum z roku 2008 zopakoval v lete 2010, prejavili by sa tieto názorové posuny aj na profiloch respondentov s vyšším participačným potenciálom.

Po tretie, analýza dát z roku 2008 naznačuje, že potenciálni nositelia konkrétnych foriem občianskej participácie nemajú totožný hodnotový profil. Na jej základe možno konštatovať, že občania prejavujúci záujem o niektoré špecifické aktivity majú väčšie predpoklady prispieť k posilneniu ducha tole-

rancie voči menšinám a úcty k zákonom než potenciálni nositelia iných foriem participácie. Do takejto nádejnej kategórie možno zaradiť predovšetkým záujemcov o prácu pre mimovládne organizácie, o účasť na verejných diskusiách, rokovaníach a vyjednávaniach, či o účasť na symbolických protestoch a bojkote. Na druhej strane stojí za zamyslenie, že do tejto kategórie sa nezaradili napríklad potenciálni záujemcovia o prácu pre politickú stranu, o kandidovanie do verejnej funkcie či o aktívnu prácu v odboroch. Pravda, tieto závery majú hypotetický charakter, lebo boli formulované iba na základe jedného výskumu. Bolo by preto žiaduce, keby sa ďalší výskum podrobnejšie venoval hodnotovému profilu nositeľov jednotlivých foriem participácie a overil, či naše zistenia odrážajú stálejšie hodnotové konfigurácie.

5.3. Asociatívny profil aktérov občianskej participácie

Nezanedbateľným faktorom ovplyvňujúcim mieru občianskej participácie je zapojenosť jednotlivcov do politických a mimopolitických organizácií či združení. Existenciu tohto vzťahu potvrdili výskumy vo viacerých krajinách (Thomassen – van Deth 1998; Vráblíková 2010; Smith 2010) vrátane Slovenska. Ako ukázal už sociologický výskum *Transformácia a modernizácia* uskutočnený na pôde Ústavu sociológie SAV v roku 1995, členovia (bližšie nešpecifikovaných) spoločenských organizácií či občianskych združení sa odlišovali od nečlenov nielen vyššou citlivosťou na spoločensko-politické problémy, ale aj väčšou mierou participácie na verejnom dianí. (Macháček 1996: 55)

Doplňme toto konštatovanie o aktuálnejšie zistenia z roku 2008. Vo výskume *Občianstvo a participácia...* sme sledovali afiliáciu občanov so šiestimi druhmi spoločenských organizácií. Tie možno podľa počtu členov a aktívnych podporovateľov (t.j. dobrovoľníkov a finančných prispievateľov spomedzi nečlenov) usporiadať od najmasovejších, ktoré okolo seba sústreďujú najviac jednotlivcov (cirkvi a iné náboženské organizácie či skupiny – 38 % respondentov a záujmové organizácie – 22 %) cez organizácie so stredne veľkým okruhom členov a podporovateľov (mimovládne organizácie – 11 % a odborové organizácie – 10 %) až po organizácie s najužším okruhom členov a podporovateľov (politické strany – 6 % a profesijné či stavovské združenia – 4 %).

Sociálno-demografické zloženie členov a podporovateľov jednotlivých druhov organizácií sa líši od priemeru populácie. Na činnosti profesijných či stavovských združení, politických strán a mimovládnych organizácií sa častejšie podieľajú ľudia s vysokoškolským vzdelaním, tvoria odborní pracovníci, živnostníci a podnikatelia, ľudia, ktorí sa identifikujú s najvyššou alebo vyššou strednou vrstvou. Muži sú aktívnejší v záujmových organizáciách, staršie ženy zase v cirkvách. Pritiahnuť najmladších ľudí v porovnateľnej miere ako vyššie vekové ročníky sa darí iba záujmovým organizáciám.

Položme si otázku, či sa afiliácia s jednotlivými druhmi spoločenských organizácií premieta do celkovej miery občianskej participácie. Údaje v tabuľke č. 5 ponúkajú kladnú odpoveď: jednotlivci späť s každým zo skúmaných druhov spoločenských organizácií sú oproti zvyšku populácie občiansky aktívnejší, pričom ich angažovanosť môže výrazne prekračovať okruh aktivít vykonávaných na pôde týchto organizácií. Najsilnejšia je táto korelácia v prípade mimovládnych organizácií, politických strán a záujmových organizácií. Naše zistenia tak konkretizujú platnosť všeobecného konštatovania Oľgy Zápotočnej a Ivana Lukšika, že členstvo v dobrovoľnej organizácii môže „iniciovať“ viaceré mechanizmy a motívy aktívnej občianskej participácie jednotlivcov“. (Zápotočná – Lukšik 2010)

Zaujímavá je aj otázka, či sa rozdielne druhy organizácií odlišujú podľa miery, do akej vo svojich členoch či aktívnych podporovateľoch upevňujú interpersonálnu dôveru. Ako ukazuje tabuľka č. 5, takáto korelácia je štatisticky významná iba v prípade záujmových skupín a mimovládnych organizácií, pričom je veľmi slabá.

Údaje o hladine interpersonálnej dôvery členov ďalších štyroch druhov organizácií, ktorými sú politické strany, odborové organizácie, profesijné združenia, cirkvi a náboženské organizácie či skupiny, však nesvedčia v prospech platnosti koncepcie, že s členstvom a angažovanosťou v spoločenských organizáciách sa spája rast dôvery jednotlivcov k okoliu, čo ich zase vedie k aktívnejšej účasti vo verejnom živote³³. Mechanizmus pôsobenia týchto druhov spoločenských organizácií na občiansku participáciu treba preto hľadať v iných vysvetleniach.

Vo svetle našich zistení majú explanačný potenciál dve teórie, ktoré uvádza Vrábliková. (Vrábliková 2009: 876) Podľa prvej sú spoločenské organizácie školou demokracie, kde jednotlivci získavajú tzv. ľudský kapitál predstavujúci zručnosti a schopnosti využiteľné pri občianskej participácii. Podľa druhej interpretácie prináša členstvo a podpora spoločenských organizácií začlenenie jednotlivcov do sociálnych sietí a vzťahov, čím sa zvyšuje pravdepodobnosť, že môžu byť mobilizovaní k politickej akcii. Predpokladáme, že oba faktory pôsobia súčasne a vo svojom aktivizačnom pôsobení na občanov sa dopĺňajú.

V každom prípade naše zistenia potvrdzujú, že združovanie občanov v rozličných druhoch spoločenských organizácií má značný význam pre rozvoj občianskej participácie a formovanie participatívnej politickej kultúry.

³³ Táto koncepcia sa spája predovšetkým s teóriou sociálneho kapitálu rozpracovanou Robertom Putnamom. Autor definuje sociálny kapitál ako „vzťah medzi jednotlivcami – sociálne siete a normy reciprocity a dôvery, ktoré z nich vznikajú“. (Putnam 2000: 19) Vo vzťahu k participácii potom predpokladá, že práve vyššia miera sociálneho kapitálu – vyššia aktivita v občianskej spoločnosti, ktorá produkuje viac dôvery k svojmu okoliu – vedie ľudí k tomu, aby boli aktívnejší v politike. (Citované podľa Vrábliková 2009: 877)

Tabuľka č. 5: Celková a priemerná miera minulej a potenciálnej občianskej participácie (podľa afiliácie s rozličnými spoločenskými organizáciami)

Afiliácia so spoločenskou organizáciou		Minulá participácia		Potenciálna participácia		Interpersónalna dôvera
		Celková miera (%) A: B: C: D	Priemerná miera	Celková miera (%) A: B: C: D	Priemerná miera	Dôverujúci: nedôverujúci (%)
Cirkev či iná náboženská organizácia	Áno	6: 27: 40: 27	0,260	5: 11: 25: 59	0,441	44: 54
	Nie	16: 33: 36: 15	0,190	12: 19: 22: 47	0,344	44: 54
Sila a signifikantnosť vzťahu		0,192***	0,196	0,168***	0,169	--
Záujmová organizácia	Áno	7: 19: 34: 41	0,373	3: 7: 15: 75	0,609	55: 43
	Nie	13: 34: 39: 14	0,197	11: 19: 25: 45	0,354	41: 57
Sila a signifikantnosť vzťahu		0,274***	0,271	0,240***	0,266	0,118***
Mimovládna organizácia	Áno	5: 9: 32: 54	0,373	2: 3: 10: 85	0,609	56: 40
	Nie	13: 33: 38: 16	0,187	11: 18: 26: 47	0,354	42: 56
Sila a signifikantnosť vzťahu		0,301***	0,309	0,226***	0,281	0,099**
Odborová organizácia	Áno	7: 13: 40: 40	0,311	4: 5: 16: 75	0,539	49: 50
	Nie	13: 33: 37: 17	0,205	10: 18: 24: 48	0,362	43: 54
Sila a signifikantnosť vzťahu		0,190***	0,189	0,165***	0,191	--
Politická strana	Áno	6: 8: 18: 68	0,443	2: 4: 7: 87	0,668	54: 46
	Nie	13: 32: 39: 16	0,201	10: 17: 24: 49	0,362	43: 54
Sila a signifikantnosť vzťahu		0,289***	0,326	0,179***	0,268	--
Profesijné či stavovské združenie	Áno	8: 20: 28: 44	0,345	8: 8: 8: 76	0,540	57: 41
	Nie	12: 31: 39: 18	0,210	10: 16: 24: 50	0,373	43: 54
Sila a signifikantnosť vzťahu		0,131***	0,158	0,113**	0,121	--

Poznámka 1: Afiliáciu s organizáciou vyjadrujeme súčtom variantov odpovedí „som aktívnym členom/členkou“, „som členom/členkou, ale iba pasívnym/ou“, „nie som členom/členkou, ale pomáham ako dobrovoľník/čka a/alebo finančne“.

Poznámka 2: A = žiadna aktivita; B = 1 až 2 aktivity; C = 3 až 5 aktivít; D = 6 až 16 aktivít.

Poznámka 3: Priemerná miera participácie od 0,00 (0 aktivít) až po 1,00 (16 aktivít).

Poznámka 4: Silu vzťahu medzi nezávisle premennými a celkovou mierou participácie, resp. interpersónalnou dôverou meria koeficient kontingencie a silu vzťahu medzi nezávisle premennými a priemernou mierou participácie meria Eta koeficient.

Poznámka 5: -- Vzťah nie je štatisticky signifikantný.

* Vzťah je signifikantný na hladine významnosti 0,5.

** Vzťah je signifikantný na hladine významnosti 0,01.

*** Vzťah je signifikantný na hladine významnosti 0,001.

Zdroj: COPART-KVSBK /IVO, november 2008.

6. Trendy vo volebnej participácii

Volenie či účasť na voľbách je najrozšírenejšia a najviditeľnejšia forma politickej participácie. Podľa Russela J. Daltona je to vysoko nátlaková aktivita, lebo rozhoduje o zložení politickej reprezentácie. Zároveň je to jednoduchý akt, ktorý si nevyžaduje silnú iniciatívu či kooperáciu s inými. Volenie ďalej legitimizuje ostatné demokratické procesy v štáte a začleňuje jednotlivca do demokratického politického systému. (Dalton 1988: 41)

Účasť na voľbách má špecifické postavenie³⁴ medzi inými formami participácie, pretože „ako jediná z foriem politickej participácie ... viac-menej spĺňa kritérium rovnosti: Príležitosť zúčastniť sa na voľbách ... je otvorená takmer pre všetkých, každý občan môže voliť iba raz a jeho hlas má rovnakú váhu ako hlasy ostatných.“ (Vráblíková 2009: 878)

Podobne ako pre iné postkomunistické krajiny, je aj pre Slovensko charakteristická výrazne diferencovaná miera volebnej účasti minimálne v troch rovinách. Prvá vyjadruje jej dynamiku v čase, druhá je podmienená špecifikami jednotlivých typov volieb, tretia odráža rozdielnu mieru mobilizácie v rôznych sociálnych prostrediach.

6.1. Vývoj volebnej účasti po roku 1989

Všimnime si najprv dynamiku vývoja volebnej účasti v čase. Prvých demokratických volieb do Slovenskej národnej rady v júni 1990 sa zúčastnilo 95,4 % občanov Slovenskej republiky, kým v Českej republike volilo do Českej národnej rady 96,8 % občanov. V susedných krajinách nebola eufória taká výrazná – v roku 1989 dosiahla volebná účasť v Poľsku len 62 % a v roku 1990 v Maďarsku 75 %. Kým Poľsko malo dlhodobo nastavenú latku volebnej účasti na parlamentných voľbách o niečo nižšie ako Slovensko, Maďarsko si aj v ďalších rokoch udržalo účasť nad 70 %. Ani na Slovensku, ani v Českej republike sa nepodarilo prekonať vysokú mieru účasti na prvých zakladajúcich voľbách.

Trend klesajúcej volebnej účasti na parlamentných voľbách mal na Slovensku dve výnimky. Jednou boli parlamentné voľby v roku 1998, keď v dôsledku polarizovanej politickej situácie a vysokej predvolebnej mobilizácie prišlo k urnám 84,2 % občanov, čo bolo o 8,5 percentuálneho bodu viac ako v roku 1994. Druhou boli voľby v roku 2010, keď sa účasť zvýšila oproti roku 2006 o 3,9 percentuálneho bodu – z 54,7 % na 58,8 %. Zásadný pokles účasti nastal medzi rokmi 2002 a 2006. Kým voľby 2002 sa ešte vnímali ako „kritické“, pretože sa v nich rozhodovalo o vstupe Slovenska do EÚ a NATO, prvé voľby

³⁴ Volebná účasť má medzi ostatnými formami politickej participácie iné postavenie aj z metodologického hľadiska – jej mieru môžeme presne merať. Agregované údaje volebnej štatistiky tiež umožňujú spoľahlivé analýzy volebného správania z hľadiska regionálneho a sídelného. Keďže za tieto jednotky existuje celý rad relevantných socio-štruktúrnych údajov, možno „tvrdé“ volebné dáta ďalej analyzovať aj z etnického či konfesného hľadiska.

po dosiahnutí oboch integračných ambícií v roku 2006 priniesli prepád účasti až o 14,1 percentuálneho bodu. Možno predpokladať, že tieto voľby predznamenali aj trvalejšiu stabilizáciu účasti na „hlavných“ voľbách na hladine 55 až 60%.

Iný priebeh mal trend účasti na komunálnych voľbách, ktorý síce bol počas uplynulých dvoch desaťročí klesajúci, avšak úbytok voličov nebol taký výrazný ako v parlamentných voľbách – v roku 1990 ich prišlo k urnám 63,8 % a do roku 2006 klesla ich účasť na 47,7%.

Tabuľka č. 6: **Účasť na rozličných druhoch volieb v rokoch 1990 – 2010**
(v % oprávnených voličov)

	Parlamentné	Komunálne	Prezidentské 1. / 2. kolo	Regionálne 1. / 2. kolo	Európske
1990	95,4	63,8			
1992	84,2				
1994	75,7	52,4			
1998	84,2	53,9			
1999			73,9 / 75,5		
2001				26,0 / 22,6	
2002	70,1	49,5			
2004			47,9 / 43,5		17,0
2005				18,0 / 11,1	
2006	54,7	47,7			
2009			43,6 / 51,7	22,9 / 18,4	19,6
2010	58,8				

Zdroj: Štatistický úrad SR 1990 – 2010.

Druhá odlišnosť v miere volebnej účasti je daná rozdielmi medzi jednotlivými typmi volieb. Najvyššiu účasť si udrhujú parlamentné voľby, za ktorými nasledujú prezidentské, komunálne a potom s veľkým odstupom voľby regionálne a európske. Diferencovaná miera účasti do značnej miery odráža vnímanú dôležitosť konkrétnej politickej arény. Podľa výskumu ISSP 2008 (Krivý 2009) pokladali respondenti za oveľa dôležitejšie voľby komunálne (61 % odpovedí „sú dôležité“), parlamentné (57 %) a prezidentské (54 %), kým voľbám do vyšších územných celkov a do Európskeho parlamentu prisudzovali menšiu váhu (33 %, resp. 34 %).

Obzvlášť kontrastne vyznieva účasť občanov na parlamentných voľbách oproti voľbám do Európskeho parlamentu, v ktorých Slovensko opakovane (v roku 2004 i 2009) zaznamenalo najnižšiu účasť v rámci celej EÚ. V krajinách EÚ je v priemere približne tretina voličov, ktorí sa zúčastňujú na

národných voľbách (či už prezidentských alebo parlamentných), ale nie na voľbách európskych. V roku 2009 predstavoval rozdiel medzi účasťou na parlamentných a európskych voľbách (tzv. „euro-gap“) na Slovensku 35,1 percentuálneho bodu. Na porovnanie: v ČR bol 36,3 bodu, v Maďarsku 31,5 bodu a v Poľsku 29,3 bodu.

Znižujúca sa účasť na voľbách do Európskeho parlamentu, a najmä kriticky nízka účasť na týchto voľbách v postkomunistických krajinách vedie niektorých autorov dokonca k úvahám o „škodlivosti“ týchto volieb, pretože efekt nevolenia sa podľa nich môže „preliať“ („spillover effect“) a negatívne ovplyvniť aj účasť na iných druhoch volieb. (Mair 2009)

Medzi príčinami kriticky nízkej volebnej účasti na voľbách do Európskeho parlamentu možno identifikovať „neviditeľnosť“ a slabý dopad tejto úrovne politického rozhodovania na bežný život obyvateľov jednotlivých krajín, nedostatočnú verejnú i politickú diskusiu na európske témy a absenciu súťaže politických strán na úrovni európskej agendy. (Gyárfášová 2009)

Kriticky nízka je aj účasť občanov na voľbách do vyšších územných celkov. Napriek tomu, že samosprávne kraje existujú na Slovensku už od roku 2001, verejnosť dostatočne nepozná ich kompetencie a deľbu funkcií medzi komunálnou a celoštátnou politikou. Regionálna samosprávna úroveň nie je vzrušujúcou „arénou“ veľkej politiky, ale ani komunálnou úrovňou, blízkou každodennému životu. Navyše, vzťah občanov k regionálnej samospráve je poznamenaný nízkou identifikáciou s územnými celkami, ktoré nezodpovedajú prirodzeným historickým regiónom.

6.2. Volebná účasť v rozličných sociálnych prostrediach³⁵

Pozrime sa najprv na vnútorne diferencovanú volebnú účasť cez dáta volebnej štatistiky, pričom si z nich vyberieme tie, ktoré umožňujú regionálny a sídelný „rez“. Parlamentné voľby na Slovensku sa od roku 1992 vyznačovali rozdielnou účasťou v rurálnom a urbánnom prostredí. (Krivý 1999; 2005) Obyvatelia menších obcí³⁶ sa zúčastnili na všetkých voľbách až do roku 2010 vo väčšej miere ako obyvatelia mestských sídiel. Najväčší bol tento rozdiel v roku 1994, keď dosiahol 10,4 percentuálneho bodu. (Tabuľka č. 7)

Nožnice diferencovanej volebnej účasti sa viditeľne privreli v roku 1998, keď pocit ohrozenia demokratického vývoja a zmarenia integračných perspektív Slovenska vyústil do výrazného prírastku mestského voličstva, ako aj mladých voličov a prvovoličov. Rozdiel medzi vidieckym a mestským prostredím sa znížil na 3,9 percentuálneho bodu. K ďalšiemu miernemu zníženiu

³⁵ Popri sociálno-demografických a postojových faktoroch na volebnú účasť významne vplyvajú kontextové premenné – politický a volebný systém, prístup k voleniu, systém politických strán, ako aj celkové sociálno-ekonomické podmienky. (Evans 2004: 160-161) Týmto faktorom však nebudeme venovať v našej štúdii pozornosť.

³⁶ Na tomto mieste používame len rozlíšenie na obce do a nad 5 000 obyvateľov ako hranicu rurálneho a urbánneho prostredia. Pre detailnejšie analýzy pozri Krivý 1999 a 2007.

došlo vo voľbách 2002 (na 2,3 bodu) a napokon vo voľbách 2010 (na 1,9 bodu)³⁷.

Tabuľka č. 7: Volebná účasť 1992 – 2010 v mestách/mestských častiach a obciach

	1992	1994	1998	2002	2006	2010
Slovenská republika	84,2	75,7	84,2	70,1	54,7	58,8
Obce do 5 000 obyvateľov	89,0	81,5	86,0	71,3	56,4	59,9
Obce nad 5 000 obyvateľov	80,5	71,1	82,9	69,1	53,3	58,0

Zdroj: Krivý, 2003: 68; Štatistický úrad SR 2006 – 2010.

Diferencovaná volebná účasť v prostredí miest a vidieka má jasné politické implikácie, lebo tieto prostredia sa vyznačujú odlišnými politickými preferenciami. Ako uvádza V. Krivý, „diferencovaná volebná účasť v dôležitých prostrediach by nebola zaujímavá, keby sa tieto prostredia neodlišovali svojím volebným vkusom. Na Slovensku sa však práve tým odlišovali a išlo o odlišné pozície a opcie práve v základnom politickom konflikte.“ (Krivý 2005: 91) Najmä koncom 90. rokov vidiecka populácia nadpriemerne podporovala Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS), kým veľkomestské prostredie častejšie volilo proreformné a prointegračné politické strany. Táto rurálno-urbánna diferenciácia sa však v prvej dekáde 21. storočia oslabil, čo súvisí s viacerými okolnosťami. HZDS stratilo veľkú časť svojho elektorátu najmä v prospech strany Smer-SD, ktorej podpora bola rovnomernejšie rozložená v rôznych prostrediach³⁸. Zároveň sa podpora mestského voličstva postupne rozdelila medzi viacero stredopravých a liberálnych strán³⁹.

Na základe vyrovnávania miery volebnej účasti v mestskom a vidieckom prostredí⁴⁰ a nepriameho predpokladu, že mestské obyvateľstvo má celkovo vyššie vzdelanie a sociálny status, môžeme vysloviť hypotézu, že Slovensko sa posúva k štandardnému modelu volebnej účasti, ktorý sa vyznačuje tým, že miera volebnej participácie dosahuje nadpriemerné hodnoty v prostrediach s vyšším sociálno-ekonomickým statusom⁴¹. Vplyv mestského voličstva, ktoré je vzdelanejšie a informovanejšie, sa v porovnaní s prvou polovicou 90. rokov

³⁷ Posilnenie volebnej účasti v mestskom prostredí ilustruje aj ďalší údaj z volieb 2010: medzi 10 okresmi s najvyššou volebnou účasťou boli štyri bratislavské okresy a prakticky prímestské časti hlavného mesta – Senec a Pezinok, kým v roku 2006 sa medzi nimi umiestnil len okres Bratislava I.

³⁸ Sociálno-demografický profil voličov Smeru-SD do veľkej miery kopíroval priemer populácie SR. (Bližšie pozri Bútorová – Gyárfášová 2006: 137-138)

³⁹ Vo veľkých mestách (najmä v Bratislave) popri SDKÚ-DS získala výrazne nadpriemernú podporu aj strana Sloboda a Solidarita. (Volebná štatistika 2010)

⁴⁰ Pritom volebná účasť v najmenších obciach naďalej zväčša prevyšuje účasť v mestách.

⁴¹ Podľa výskumov v etablovaných demokraciách je vyšší sociálno-ekonomický status a vzdelanie prediktorom vyššej účasti na voľbách. (Např. Dalton 1988: 48-57; Evans 2004: 151-154)

posilnil⁴². Tieto predpoklady však bude treba ďalej analyzovať a výskumne testovať.

Pozrime sa teraz na volebnú participáciu prizmou sociologického výskumu *Občianstvo a participácia...* z roku 2008, pričom rozlíšime jej dve roviny: minulé participáciu na aspoň jednom druhu volieb za posledných desať rokov a participáciu zamýšľanú v budúcnosti. V oboch prípadoch – smerom do minulosti i budúcnosti – ide o účasť deklarovanú respondentmi.

Ako ukazuje tabuľka č. 1, na rozdiel od iných foriem participácie existuje v prípade volebnej účasti najmenší rozdiel medzi realizovaným a zamýšľaným správaním, čo indikuje, že potenciál volenia je takmer „nasýtený“.

Rodové rozdiely medzi voličmi a nevoličmi – či už minulými alebo potenciálnymi budúcnymi – sú štatisticky nevýznamné. Z vekového hľadiska sa od ostatných vekových kategórií odlišuje iba najmladšia skupina (do 24 rokov, ale aj do 29 rokov), ktorá v posledných rokoch oveľa zriedkavejšie využila možnosť volebnej participácie. Tento fenomén je všeobecne známy aj v zahraničnej literatúre a vysvetľuje sa najmä „nevybudovaním návyku voliť“ (Evans 2004: 153) V prípade volebného správania na Slovensku sa však nedá hovoriť o efekte či krivke obráteného„U“, ktorú na opis vzťahu veku a volenia používajú západní autori (napr. Evans 2004: 151 a. n.; Franklin 2006), staršie ročníky sa tu totiž vyznačujú približne rovnakou volebnou účasťou ako stredná generácia.

Na rozdiel od medzinárodných štúdií ukazujú dáta z nášho výskumu z roku 2008, ale aj z predchádzajúcich výskumov (Aktuálne..., 1994; Empirické..., 2004a), že vplyv vzdelania na minulé i potenciálnu voličskú participáciu je na Slovensku pomerne slabý. Predsa sa však prejavuje trend zvyšujúcej sa účasti s rastúcim vzdelaním. Silnejším prediktorom miery minulej i zamýšľanej participácie je statusové sebazaradenie: najmenší záujem o volenie majú respondenti pociťujúci príslušnosť k najnižšej spoločenskej vrstve.

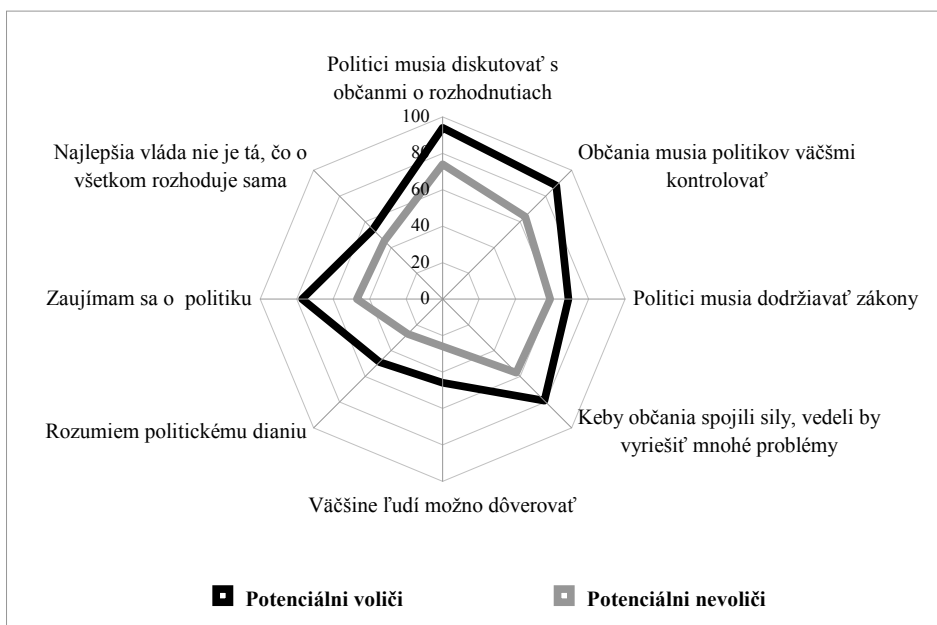
Ako sme už konštatovali v časti 5.2, významnými faktormi všetkých foriem občianskej participácie, a teda aj volenia, sú hodnoty, postoje a motívy. Konkrétne je to miera politickej účinnosti – pocit subjektívnej kompetencie (záujem o politiku a porozumenie tomu, čo sa v politike deje), ale najmä presvedčenie o možnosti ovplyvniť účasťou na voľbách politické rozhodovanie. Z viacerých testovaných výrokov sa ukázali ako najväčšmi diferencujúce tie, ktoré vystihujú konzultatívny spôsob rozhodovania o verejných záležitostiach a ktoré

⁴² Tento trend sa veľmi výrazne prejavil na volebnej účasti do Európskeho parlamentu, ktoré sa pokladajú za „sofistikovanejšie ako iné druhy volieb“ (Franklin 2006: 59), a preto sú postavené predovšetkým na kognitívnej mobilizácii voličov. V roku 2004 celkovo najvyššiu volebnú účasť spomedzi všetkých okresov na Slovensku dosiahli okresy Bratislava I (29,6 %) a Bratislava III (23,8 %) pri priemernej účasti 16,97 %. Rovnaké prvenstvá sa zopakovali aj v roku 2009, keď najvyššiu volebnú účasť dosiahli 4 bratislavské okresy: Bratislava I (30,9%), Bratislava III (27,4%), Bratislava IV (26,1%) a Bratislava II (24,4%) pri priemernej účasti 19,6 %. (Volebná štatistika 2010)

požadujú, aby občania kontrolovali politikov. Voličov odlišuje od nevoličov aj vyššia hladina interpersonalnej dôvery.

Rozdiely v hodnotovom profile potenciálnych voličov a nevoličov ilustruje graf č. 2. Tieto rozdiely sa výraznejšie prejavujú na rovine zamýšľanej než minulej volebnej participácie.

Graf č. 2: Názorový a hodnotový profil potenciálnych voličov a nevoličov

Zdroj: COPART-KVSBK/IVO, november 2008.

V zahraničných výskumoch volebného správania sa ako silný prediktor volebnej účasti uvádza identifikácia s konkrétnou politickou stranou. (Dalton 1988: 50) V našich podmienkach sú stranické lojality veľmi výrazne diferencované, týkajú sa len niektorých strán, pričom väčšia časť potenciálnych voličov sa vyznačuje skôr slabou stranickou identifikáciou a volatílnym správaním⁴³. Na základe našich dát však môžeme konštatovať, že voliči sa od nevoličov odlišujú signifikantne výraznejšou politickou vyprofilovanosťou, ktorú indikuje častejšie sebazaradenie na pravo-ľavom politickom spektre i častejší príklon k pravému alebo ľavému pólu. Na druhej strane nevoliči sa skôr hlásia k nevyhranenému politickému strediu, alebo nevedia špecifikovať svoju orientáciu. (Empirické..., 2008b; 2009; 2010)

⁴³ Bližšie pozri Gyárfášová (2010) a Bútorová – Gyárfášová (2006).

7. Záver

Zahraničná odborná literatúra obsahuje početné teoretické i empirické analýzy následkov nerovnomernej občianskej participácie na politiku a na reprodukciu sociálnych nerovností. Ako konštatoval v roku 1996 Arend Lijphardt, aj keď základnými demokratickými ideálmi sú politická rovnosť a politická participácia, v skutočnosti je participácia „veľmi nerovná. A nerovná participácia znamená nerovnú mieru vplyvu, čo je zásadnou dilemou reprezentatívnej demokracie.“ (Lijphardt 1997: 1) Ako dokumentuje naša štúdia, nerovná miera občianskej participácie je realitou aj slovenskej demokracie.

Problémom slovenskej demokracie však nie je len nerovnosť účasti občanov na spravovaní vecí verejných, ale aj trend vo vývoji miery participácie. Dokumentujú to empirické zistenia z našich reprezentatívnych výskumov z rokov 1994, 2004 a 2008. Vyplýva z nich, že v tomto období sa okruh aktívnych občanov nielenže nerozšíril, ale sa ešte zúžil. Navyše sa oslabil aj potenciál zamýšľanej participácie: na konci sledovaného obdobia prejavovali respondenti menšiu aspiráciu zapájať sa do verejného života než v polovici 90. rokov.

Tieto trendy sa nedajú hodnotiť ako priaznivé. Signalizujú totiž, že v tomto období občania čoraz väčšmi prenechávali zodpovednosť za celkové pomery v spoločnosti iba na politikov, predstaviteľov štátnej správy či biznisu, že v menšej miere uplatňovali svoju kontrolnú funkciu, artikulovali svoje záujmy a presadzovali svoje požiadavky.

Odstup bezmála dvoch rokov, ktoré uplynuli od výskumu *Občianstvo a participácia na Slovensku*, nás však vedie k tomu, aby sme sa zamysleli aj nad situačnou podmienenosťou zistení z jesene 2008. Pripomeňme, že terénna fáza výskumu sa uskutočnila v polovici funkčného obdobia vlády Roberta Fica, keď bola slovenská ekonomika ešte na vzostupe a v slovenskej verejnosti bolo mimoriadne rozšírené kladné hodnotenie celkového smerovania spoločnosti. (Bútorová – Gyárfášová 2009: 254-258) To znamená, že značná časť verejnosti nepociťovala nespokojnosť, a teda ani potrebu či motiváciu k aktívnejšiemu občianstvu. Zároveň to však bolo obdobie, keď sa vyostriло napätie medzi viacerými zložkami občianskej spoločnosti a vládnuou mocou, ktorá namiesto rozvíjania partnerstva a kooperácie uplatňovala autoritárske spôsoby. Viaceré legislatívne kroky vlády, ktorá sa hlásila k ideálu „silného sociálneho štátu“, neskrývali zámer obmedziť inštitucionálny priestor pre občiansku participáciu. Napriek odporu verejnosti bol ne jeden z týchto zámerov uvedený do života. Zníženie miery participácie bolo zrejme spôsobené aj tým, že viditeľné občianske iniciatívy smerujúce k náprave pomerov boli iba zriedka korunované úspechom. O značnom úsilí i o frustrácii z jeho zmarenia by vedeli veľa rozprávať napríklad organizátori najrozmanitejších kolektívnych protestov, kampaní, výziev či hromadných pripomienok. (Strečanský – Bútorová – Marček

et al. 2009: 624 a n.) Neúspešnosť týchto pokusov pôsobila odrádzajúco na ďalších občanov.

Z ďalších zistení vieme, že v tomto období pod vplyvom čoraz otvorenejšieho prenikania klientelizmu a korupcie do spravovania spoločnosti výrazne klesla aj interpersonálna dôvera, ktorá je dôležitým faktorom občianskej participácie. Napokon oslabenie potenciálu participácie mohlo byť spôsobené aj tým, že po vstupe Slovenska do Európskej únie a do NATO sa medzi časťou demokraticky a prozápadne orientovaných občanov rozšíril pocit úľavy, že „sme za vodou“, a preto sa netreba obávať zásadného ohrozenia demokracie. Súhrn všetkých týchto okolností sa premietol do narastajúcej nechuti občanov verejne sa angažovať.

Od jesene 2008 sa však viaceré okolnosti zásadne zmenili. Pod vplyvom globálnej finančnej krízy na slovenskú ekonomiku a trh práce, ale aj vďaka kritickému bilancovaniu vývoja spoločnosti pri príležitosti 20. výročia pádu komunizmu začalo vo verejnosti silnieť presvedčenie, že „to nikto neurobí za nás“, a preto by bolo kontraproduktívne prižmurovať oči nad problematickým stavom vecí verejných.

Dôležitou politickou príležitosťou na takéto prehodnotenie boli prezidentské voľby na jar 2009, ktorých druhé kolo sa stalo priam ukázkovým prípadom mobilizácie elektorátu v prospech vládou podporovaného kandidáta za pomoci nacionalisticko-populistickej argumentácie. Nasledujúce európske a regionálne voľby potvrdili neschopnosť opozičných parlamentných strán prelomiť politickú dominanciu vládneho Smeru-SD. Zároveň sa však počas roku 2009 vynorila nová politická strana Sloboda a Solidarita (SaS), ktorá účinne oslovovala svojich priaznivcov cez internet a sociálne siete.

Parlamentným voľbám v júni 2010 predchádzala mobilizácia občanov, ktorá na rozdiel od roku 1998 nemala podobu kampane mimovládnych organizácií. Slovenskí občania si v nej vyskúšali niečo nové – účinnosť virtuálnej formy politickej komunikácie. Okrem stránkovej mobilizácie, najmohutnejšej v prípade strany SaS, sa prostredníctvom internetu vynorilo viacero spontánnych iniciatív v občianskom prostredí a zvnútra niektorých printových médií. Tie vyzývali potenciálnych voličov podporiť politickú opozíciu, alebo jednoducho uplatniť svoj voličský hlas. Tieto iniciatívy pravdepodobne prispeli k zvýšeniu volebnej účasti oproti roku 2006. Aj keď podiel na nasledujúcom politickom obraťe majú mnohí aktéri, predsa možno konštatovať, že by sa sotva uskutočnil bez nástupu novej generácie digitálne gramotných jednotlivcov. Zapájanie sa občanov do internetových diskusií, ktoré v našom výskume z roku 2008 predstavovalo iba jednu z mnohých foriem participácie, tak o necelé dva roky pravdepodobne povzbudilo nielen ochotu komunikovať, ale ovplyvnilo aj rozhodnutie časti diskutujúcich zúčastniť sa na voľbách.

Reflexia tohto vývoja nás vedie k presvedčeniu, že vzhľadom na evidentnú situačnú podmienenosť miery občianskej participácie by bolo potrebné monitorovať jej vývoj pravidelne a podľa možnosti v častejších časových intervaloch. Pritom je zrejmé, že kontinuálne sledovanie vývoja tohto fenoménu musí zachytávať meniace sa formy občianskej participácie: empirický výskum v tejto oblasti stojí teda pred naliehavým imperatívom prieběžne inovovať aj svoje poznávacie nástroje.

V každom prípade sme presvedčené, že analýza faktorov, podoby a účinnosti občianskej participácie neprestane byť vzrušujúcim a užitočným zadaním pre sociológiu aj v treťom desaťročí demokracie na Slovensku.

Zora Bútorová vyštudovala sociológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Je spoluzakladateľkou a analytičkou Inštitútu pre verejné otázky. V rokoch 1984 – 1989 sa venovala sociológii vedy, od jari 1990 sa zaoberá výskumom politických a hodnotových orientácií a od roku 1995 aj rodovou problematikou. Je autorkou a spoluautorkou časopiseckých a knižných štúdií doma i v zahraničí, ako aj editorkou, spolueditorkou a spoluautorkou kníh, medzi ktoré patrí napríklad *Ona a on na Slovensku. Ženský údel vo svetle verejnej mienky (FOCUS 1996)*; *Democracy and Discontent. A Public Opinion Profile of a Country in Transition (IVO 1998)*; *Krehká sila. Dvadsať rozhovorov o životných cestách žien (IVO/Kalligram 2001)*; *Ona a on na Slovensku. Zaostrené na rod a vek (IVO 2008)* a *Kde sme: Mentálne mapy Slovenska (IVO/Kalligram 2010)*. V spoluautorstve s Oľgou Gyárfášovou každoročne prispieva do Súhrnnej správy o stave spoločnosti vydávanej Inštitútom pre verejné otázky kapitolou Verejná mienka.

Oľga Gyárfášová absolvovala sociológiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, doktorát obhájila v odbore komparatívna politológia. Od roku 1999 pôsobí ako analytička a programová riaditeľka v Inštitúte pre verejné otázky. Venuje sa výskumu verejnej mienky, politickej kultúry, hodnotových orientácií a volebného správania. Popri výskumnej práci prednáša na Fakulte sociálnych a ekonomických vied UK. Je autorkou, spoluautorkou a spolueditorkou viacerých štúdií a publikácií. Aktuálne napríklad knihy *Slovensko volí. Európske a prezidentské voľby 2009 (IVO 2009)*. Do knihy *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska (IVO/Kalligram 2010)* prispela štúdiou Voľby a voliči. V spoluautorstve so Zorou Bútorovou každoročne prispieva do Súhrnnej správy o stave spoločnosti kapitolou Verejná mienka.

LITERATÚRA

ÁGH, A., 2010: Post-Accession Crisis in the New Member states. Progressing or Backsliding in the EU? In: *Studies of Transition States and Societies*, 2, 1, pp. 74-95

- (http://www.tlu.ee/stss/wp-content/uploads/2010/06/STSS-vol2-agh-lk_74-95.pdf,
(dátum prístupu 9. 8. 2010).
- AKTUÁLNE PROBLÉMY SLOVENSKA – DECEMBER 1994. Bratislava: FOCUS.
- ALMOND, G. – VERBA, S., 1963: *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- ARMONY, A. C., 2004: *The Dubious Link. Civic Engagement and Democratization*. Palo Alto: Stanford, Stanford University Press.
- BARNES, S. H. – KAASE, M. et al., 1979: *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*. Sage, Beverly Hills and London.
- BENÁČEK, V. – FRÍČ, P. – POTŮČEK, M., 2008: Klíčové formy regulace ve vzájemných vztazích. In: Potůček, M. – Musil, J. – Mašková, M. (ed.): *Strategické volby pro českou společnost. Teoretická východiska*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 105-194.
- BIANCHI, G. – MIKOVÁ, K., 2010: Inovatívne participatívne procesy: účel, metódy a efektívnosť. Prezentácia na vedeckej konferencii 20 rokov výskumu sociálnej komunikácie v SAV: Centrum excelentnosti SAV pre výskum a rozvoj občianstva a participácie. 16. – 17. júna, Bratislava: rukopis.
- BÚTORA, M. – MESEŽNIKOV, G. – BÚTOROVÁ, Z. (ed.), 1999: *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby '98*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- BÚTORA, M., 2010: Občiansky hlas na Slovensku stále počuť. In: Bútor, M.: *Druhý dych (Texty z rokov 2004 – 2010)*. Bratislava: Kalligram a Inštitút pre verejné otázky, s. 98-152.
- BÚTOROVÁ, Z. a kol., 1996: *Ona a on na Slovensku. Ženský údel vo svetle verejnej mienky*. Bratislava: FOCUS.
- BÚTOROVÁ, Z., 2008: Ženy a muži v priesečníku spoločenských očakávaní. In: Bútorová, Z. a kol.: *Ona a on na Slovensku. Zaostrené na rod a vek*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 17-42.
- BÚTOROVÁ, Z., 2010: Verejná mienka: zdroj pohybu, sila zotrvačnosti. In: Bútor, M. – Mesežnikov, G. – Kollár, M. – Bútorová, Z. (ed.): *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 303-335.
- BÚTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2006: Trendy vo verejnej mienke a volebnom správaní. In: Mesežnikov, G. – Gyárfášová, O. – Kollár, M. (ed.): *Slovenské voľby '06. Výsledky, príčiny, súvislosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2006, s. 111-141.
- BÚTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2009: Verejná mienka In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. – Bútor, M. (ed.): *Slovensko 2008. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 253-295.
- BÚTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2010: Verejná mienka. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. – Bútor, M. (ed.): *Slovensko 2009. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 2010*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 241-286.
- ČAMBÁLIKOVÁ, M., 1996: K otázke občianskej participácie v transformujúcom sa Slovensku. In: *Sociológia*, 28, 1, s. 51-54.
- DALTON, R. J., 1988. *Citizen Politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany, and France*. Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers.

- DALTON, J. R. – SHIN, D.CH. – JOU, W., 2007: Understanding Democracies. Data from Unlikely Places. In: *Journal of Democracy*, 18, 4, pp. 142-156.
- DEMEŠ, P., 1999: Tretí sektor a dobrovoľníctvo. In: Mesežnikov, G. – Ivantyšin, M. (ed.): *Slovensko 1998 – 1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 609-634.
- DIAMOND, L., 1999: *Developing Democracy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- DUCH, R. 1998: Participation in the New Democracies of Central and Eastern Europe: Cultural versus Rational Choice Explanations. In: Barnes, S.H. – Simon, J. (ed): *The Postcommunist Citizen*. Budapest: Erasmus Foundation and Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, pp. 195-228.
- EVANS, J., 2004: *Voters and Voting. An Introduction*. London: SAGE Publications.
- FRANKLIN, M. 2006: Turning out or turning off? How the European Parliament Elections of 2004 shed light on turnout dynamics. In: Marsh, M. – Mikhaylov, S. – Schmitt, H. (eds.): *European Elections after Eastern Enlargement. Preliminary Results of the European Elections Study 2004*. CONNEX Report Series, Vol. 1, Wiesbaden: MZES, pp. 53-70.
- GRAFF, A., 2009: What Ails Civil Society? In: *Civil Society Forum Bratislava 2009*, pp. 189-194
(http://csf.ceetrust.org/media/upload/Civil_Society_Forum_Publication_.pdf, dátum prístupu 8. 8. 2010).
- GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2009: Medzi spokojnosťou a ľahostajnosťou. In: Mesežnikov, G. – Gyárfášová O. – Kollár M. (ed.): *Slovensko volí. Európske a prezidentské voľby 2009*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s.71-87.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2010: Voľby a voliči. In: Bútorá, M. – Mesežnikov, G. – Kollár, M. – Bútorová, Z. (ed.): *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 72-94.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. – BÚTOROVÁ, Z. – FILADELFOVÁ, J., 2008: Ženy a muži vo verejnom a politickom živote. In: Bútorová, Z. a kol.: *Ona a on na Slovensku. Zaostréné na rod a vek*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s.263-290.
- KRAŠTEV, I., 2010: Deepening Dissatisfaction. In: *Journal of Democracy*, 21, 1, pp. 113-119.
- KRIVÝ, V., 1999: Čo prezrádzajú volebné výsledky. *Parlamentné voľby 1992 – 1998*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- KRIVÝ, V., 2003: Kultúrne vzorce, hodnotové orientácie. In: Gál, F. – Mesežnikov, G. – Kollár, M. (ed.): *Vízia vývoja Slovenskej republiky do roku 2020*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 246-264.
- KRIVÝ, V., 2005: Politické orientácie obyvateľov a hlavné deliace línie. In: Szomolányi, S. (ed.) *Spoločnosť a politika na Slovensku. Cesty k stabilite 1989 – 2004*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 84-107.
- KRIVÝ, V., 2007: Voľby v roku 2006. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. – Bútorá, M. (ed.): *Slovensko 2006. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 107-149.
- KRIVÝ, V., 2009: Voľby významné a menej významné
(http://www.sociologia.sav.sk/podujatia.php?id=1197&r=1,krivy_volby.doc, dátum prístupu 8. 8. 2010).

- KUSÝ, M., 2009: Únava z deficitu demokracie. Vystúpenie na diskusnom paneli Únava z demokracie na Stredoeurópskom fóre, Bratislava 17. – 18. novembra 2009 (<http://www.ceeforum.eu/article.php?article=17-unava-z-demokracie>, dátum prístupu 8. 8. 2010).
- LIJPHART, A., 1996: Unequal Representation: Democracy's Unresolved Dilemma. In: *American Political Science Review*, 91, 1, March 1997, pp.1-14.
- MACHÁČEK, L., 2009: Asociatívnosť a občianska participácia. In: *Sociológia*, 28, 1, s. 55-62.
- MAIR, P., 2009: European Parliamentary Elections 2009. Vystúpenie na diskusnom paneli. 5th ECPR General Conference; 10 - 12 September 2009, Potsdam.
- MAJCHRÁK, B. – STREČANSKÝ, B. – BÚTORA, M. (ed.), 2004: Keď ľahostajnosť nie je odpoveď. Príbeh občianskeho združovania po páde komunizmu. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- MESEŽNIKOV, G., 2009: National and Right-Wing Radicalism in the New Democracies: Slovakia. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung (http://www.ivo.sk/buxus/docs/rozne/extremizmus_studie/Slowakei.pdf, dátum prístupu 8. 8. 2010).
- MIKOVÁ, K., 2010: Identifikovanie pohľadov zainteresovaných aktérov na procesy rozhodovania v situáciách verejného konfliktu (vychádzajúc z teórií deliberatívnej demokracie). Projekt dizertačného výskumu. Bratislava: Katedra politológie FF UK.
- MISZLIVETZ, F., 2009: Crisis Accumulation and Signs of Revitalization in Hungary. In: *Civil Society Forum Bratislava 2009*, pp. 224-230. (http://csf.ceetrust.org/media/upload/Civil_Society_Forum_Publication_.pdf, dátum prístupu 8. 8. 2010).
- MÜLLER, K., 2008: Politická sociologie: politika a identita v proměnách modernity. Praha: Portál.
- PLICHTOVÁ, J. 2010: Občianska deliberatívna demokracia a podpora jej cieľov na Slovensku. Bratislava: rukopis pre časopis *Sociológia* č. 5.
- PUTNAM, R. D., 2000: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- RILEY, D., 2010: *The Civic Foundations of Fascism in Europe; Italy, Spain, and Romania, 1870-1945*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- ROŠKO, R., 1996: Postkomunistické Slovensko a obnova občianstva. In: *K otázke občianskej participácie v transformujúcom sa Slovensku*. In: *Sociológia*, 28, 1, s. 21-30.
- ROŠKO, R., 2000: Občianstvo v sociálnosystémovom zlome Slovenska (1997). In: *Slovensko na konci tisícročia*, s. 329-371. Bratislava: Veda.
- RUPNIK, J., 2009: Příliš brzy unavená demokracie. Rozhovor s Karlem Hvizďalou. Praha: Portál.
- RUPNIK, J., 2010: In Search of a New Model. In: *Journal of Democracy*, 21, 1, pp. 105-112.
- SMITH, M., 2009: The Inequality of Participation: Re-examining the Role of Social Stratification and Post-Communism on Political Participation in Europe. In: *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, 45, 3, pp. 487-517.

- STREČANSKÝ, B. – BÚTORA, M. – MARČEK, E. et al., 2009: Mimovládne neziskové organizácie a dobrovoľníctvo. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. – Bútor, M. (ed.): Slovensko 2008. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 2010. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 607-653.
- STREČANSKÝ, B. – BÚTORA, M. – BALÁŽOVÁ, D. et al., 2010: Mimovládne neziskové organizácie a dobrovoľníctvo. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. – Bútor, M. (ed.): Slovensko 2010. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 2010. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 533-566.
- TABERY, P., 2010: Názory na motivy vstupu do politiky a zájem politikú o mínění obyčejných lidí. Tisková zpráva 30. 4. 2010. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologický ústav AV ČR.
- THOMASSEN, J. – VAN DETH, J., 1998: Political Involvement and Democratic Attitudes. In: Barnes, S.H. – Simon, J. (ed): The Postcommunist Citizen. Budapest: Erasmus Foundation and Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, pp.139-164.
- TISMANEANU, V., 2010: Citizenship Restored. In: Journal of Democracy, 21, 1, pp. 128-135.
- VELŠIC, M., 2001: Na Slovensku vládne nostalgia za minulosťou. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky (http://www.ivo.sk/buxus/docs/vyskum/subor/produkt_4093.pdf, dátum prístupu 8. 8. 2010).
- VOLEBNÁ ŠTATISTIKA. Štatistický úrad SR (<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=30>, dátum prístupu 8. 8. 2010).
- VRABIE, C., 2009: Concern + Trust = Hope. In: Civil Society Forum Bratislava 2009, pp.214-219 (http://csf.ceetrust.org/media/upload/Civil_Society_Forum_Publication_.pdf, dátum prístupu 8. 8. 2010).
- VRÁBLÍKOVÁ, K., 2009: Politická participace a její determinanty v postkomunistických zemích. In: Sociologický časopis/ Czech Sociological Review, 45, 5, s. 867-897.
- ZÁPOTOČNÁ, O. – LUKŠÍK, I., 2010: Podiel školy na formovaní aktívneho občianstva. Rukopis pre časopis Sociológia č. 5.

Využitie dátové súbory

Empirické údaje zo sociologického výskumu Aktuálne problémy Slovenska – december 1994. Bratislava: FOCUS.

Empirické údaje zo sociologického výskumu Aktuálne problémy Slovenska – november 2004a. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Empirické údaje zo sociologického výskumu Aktuálne problémy Českej republiky – december 2004b. Praha: STEM.

Empirické údaje zo sociologického výskumu – máj 2008a. Bratislava: IVO/COPART-KVSBK.

Empirické údaje zo sociologického výskumu Občianstvo a participácia na Slovensku – november 2008b. Bratislava: COPART-KVSBK/IVO.

Empirické údaje zo sociologického výskumu IVO a FOCUS – október 2009. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky a FOCUS.

Empirické údaje zo sociologického výskumu IVO – február 2010. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Príloha 1

Minulá občianska participácia – matica rotovaných komponentov

	Komponent			
	1	2	3	4
Účasť na voľbách	,104	,649	,034	-,086
Účasť na internetových diskusiách o verejnom diani	-,093	,080	-,021	,745
Účasť na verejných rokovaníach, diskusiách a vyjednávaniach	,550	,462	-,071	,186
Účasť na symbolickom proteste alebo bojkote	-,123	,234	,587	,346
Zapojenie sa do charitatívnych zbierok	-,039	,709	,172	,119
Účasť na pripomienkovaní zákona alebo nariadenia	,272	,141	,232	,410
Kandidovanie do verejnej funkcie	,715	,059	,011	,134
Vyjadrovanie sa k politickým otázkam v médiách	,336	-,107	,069	,577
Aktívna práca v odboroch	,373	,067	,476	,103
Práca pre politickú stranu	,671	,020	,245	,103
Účasť na demonštráciách	,161	,084	,783	,053
Účasť na práci mimovládnej organizácie	,263	,195	,150	,441
Obrátenie sa na politického činiteľa	,564	,166	,275	,079
Účasť na politickom mítingu	,427	,207	,530	-,099
Zapojenie sa do riešenia problému v obci či meste	,384	,616	,039	,134
Podpísanie petície	,058	,630	,262	,138

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 7 iterations.